

Frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenės veikla Lietuvoje (1944–1945)

Šis straipsnis apie III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenę yra fragmentas darbo apie tas sovietinių okupantų karines pajėgas (šaulių pulkus, pasienio pulkus ir būrius, iš kolaborantų sudarytus sribų būrius), kurios partizaninio karo metais (1944–1953) kovojo su mūsų partizanais ir Lietuvoje įtvirtino okupantų valdžią.

Sovietiniai okupantai, susidūrę su beprecedenčiu mūsų tautos pasipriešinimu, į Lietuvą metė gausius kariuomenės dalinius. 1945 m. kai kuriais mėnesiais Lietuvą siaubdavo per 20 įvairaus pobūdžio NKVD kariuomenės pulkų, t.y. apie 20 tūkst. rinktinių karių, neskaičiuojant daugybės Raudonosios armijos (RA) dalinių, retsykliais padėdavusių enkavedistams (1946 m. pradžioje Lietuvoje buvo dislokuota ne mažiau kaip devynios RA divizijos, neskaičiuojant lakūnų ir jūreivių), apie 8–10 tūkst. sribų, apie 4 tūkst. milicininkų ir apie 3–4 tūkst. ginkluotų vadinamųjų aktyvistų.

1944–1945 m., ko gero, buvo vieni traagiškiausių mūsų tautai. Oficialiai 1953 m. sudarytoje MVD suvestinėje nurodoma, kad iki to laiko, t.y. iki 1953 m., per partizaninį karą žuvo daugiau kaip 20 tūkst. Lietuvos vyrų (iš jų 1944 m. – 2436, 1945 m. – 9777), gyvų į nelaisvę paimta 17,9 tūkst. (iš jų 1944 m. – 2079, 1945 m. – 7747)¹. Taigi ir žuvo per tuos beveik pusantrų metų (į Lietuvą rusai įsiveržė 1944 m. liepos pradžioje), ir buvo paimta gyvų gerokai daugiau negu pusė visų per devynerius partizaninio karo metus žuvusių ir į čekistų rankas gyvų patekusių partizanų.

Tiek daug aukų buvo dėl keleto priežasčių. Pirma, okupacijos pradžioje lietuviai buvo itin nusiteikę priešintis, tauta dar nebuvo suėmimų ir trėmimų nualinta. Nuširdžiai tikėta, kad Vakarų valstybės įsikiš į mūsų reikalus. Antra, mūsų partizanams pradžioje daugiausia vadovavę karininkai nenusimanė apie partizaninio karo taktiką, daugelis mūsų tuo metu vyko taikant vadinamojo pozicinio karo taktiką, kai buvo kovojama išsikopus apkasus, blindazus ir t.t. Gausesnė ir judresnė čekistinė kariuomenė, nepaisant nuostolių, tokius mūsų visuomet laimėdavo. Trečia, okupantų vadai skubėjo „įvesti tvarką“, jie nuolat skelbdavo datas, iki kurių mūsų žmonių ginkluotasis pasipriešinimas turėtų būti sutriuškintas. Daugelis tų datų buvo utopinės („per dvi tris savaites“, „per du mėnesius“ ir pan.), bet jos vertė kariuomenės vadus skubėti ir nesiskaityti su priemonėmis. Ketvirta, aukų, ypač nekaltų, gausą lėmė NKVD kariuomenės brutalumas, itin pasireiškęs karo metais. Tai iš tikro buvo banditų daliniai, šaudydavę į visa, kas tik gyva. Pagaliau, penkta, prie partizanų, be abejo, buvo priskirti tie nušauti mūsų vaikinai, kurie ne partizanavo, o tik slapstėsi nuo ėmimo į okupacinę kariuomenę.

Be III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės, apie kurią bus rašoma toliau, į Lietuvą buvo atsiųstos dar trijų frontų – I Pabaltijo, Leningrado ir I Ukrainos – analogiškos grupuotės.

I Pabaltijo fronto kariai pirmieji 1944 m. liepos 4 d. ties Daugpiliu pasiekė Lietuvos sieną, o III Baltarusijos fronto ka-

riai prie Lietuvos priartėjo keliomis dienomis vėliau – liepos 7-ąją. Šių dviejų frontų divizijos ir „vadavo“ Lietuvą iki 1945 m. sausio 28 d., kai buvo paimtas paskutinis vokiečių atramos taškas Lietuvoje – Klaipėda. I Pabaltijo fronto kariuomenė traukė per Lietuvos šiaurinę, III Baltarusijos – per pietinę dalį.

Paskui I Pabaltijo fronto karius turėjo traukti ir NKVD užnugario apsaugos daliniai, bet pirmas KGB archyve rastas šio NKVD junginio laikinai ėjusio vado pareigas plk. Romanovo pranešimas rašytas tik 1944 m. gruodžio 9 d. Šio fronto užnugario apsaugos daliniai buvo sudaryti kartu su frontu – 1943 m. spalio mėn.² ir, be abejo, turėjo paskui jį sekti. Šią NKVD kariuomenės grupotę sudarė 216-asis, 31-asis ir 33-iasis pasienio būriai (PB). Jie siautėjo Žemaitijoje, štabas buvo įsikūręs Alsėdžiuose. Su visais Lietuvoje buvusiais pasienio pulkais (PP), išskyrus 220-ąjį, ši grupotė 1945 m. vasario mėn. buvo nusiųsta į Rytprūsius. Ten ji įvedė tokią sovietinę tvarką, kad tas klestintis kraštas virto dykyne. 1945 m. birželio viduryje ši NKVD kariuomenės grupotė buvo gražinta į Lietuvą ir siautėjo Rytų bei Pietų Lietuvoje. Tuomet 217-asis PP buvo perduotas Leningrado fronto užnugario apsaugos NKVD grupotei, o I Pabaltijo fronto grupotei priskirtas 220-asis PP – vienintelis iš PP, taip ir nepajudėjęs iš Alytaus apskrities ir nebuvęs Rytprūsiuose. 1945 m. rugpjūčio 18 d. ši trijų pulkų grupotė iš Vilniaus operatyvinio sektoriaus buvo perdislokuota į Kauno operatyvinį sektorių (vėl išskyrus 220-ąjį PP, kuris liko Alytaus apskrityje) ir buvo pakeistas jos pavaldumas. Nuo rugpjūčio 19 d. ji tapo I Ukrainos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomene. Ir toliau šiam junginiui vadovavo vis dar laikinai viršininko pareigas ėjęs plk. Romanovas. Be minėtų trijų pulkų grupotėje buvo 104-oji ir 108-oji OMG (*otdel'naja manevrennaja gruppa* – „atskiroji manevrinė grupė“; karo metu tai buvo *otdel'naja motorizirovannaja gruppa* – „atskiroji motorizuota grupė“; viena tokia

grupė turėjo apie 200 karių, ir ji dažniausiai buvo junginio vado rezervas). Rugsėjo mėn. 33-ąjį PP pakeitė 134-asis PP. Grupotė, kaip ir kitos šio pobūdžio formuotės, tuo metu buvusios Lietuvoje, išformuota 1945 m. spalio mėn. (kitos šio pobūdžio formuotės, nebuvusios Lietuvoje, išformuotos ar performuotos 1945 m. balandžio–liepos mėn.).

Leningrado fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės daliniai į Lietuvą buvo perkelti 1945 m. birželio mėn. iš Latvijos, kur iki pat Vokietijos kapituliacijos vadinamajame Kuršo katile buvo vokiečių Šiaurės kariuomenės grupotė. Ją sudarė du pulkai – 12-asis ir 130-asis. Jiems atvykus į Utenos operatyvinį sektorių, prie jų buvo prijungtas 217-asis PP, atkeltas iš I Pabaltijo fronto grupotės. Šiai NKVD kariuomenės grupotei vadovavo gen. mjr. Abizovas, o nuo 1945 m. rugpjūčio mėn. jį pakeitė plk. Malas. Rugpjūčio 18 d. grupotė perkeliama į Šiaulius, o nuo rugsėjo 19 d. – į Panevėžio operatyvinį sektorių. Išformuota ji buvo spalio mėn.

Be frontų užnugario apsaugos kariuomenės pasienio pulkų, tuo mus dominančiu laikotarpiu (1944 m. liepa–1945 m. spalio) Lietuvoje su partizanais nuolat kovojo 4-osios šaulių divizijos (ŠD), vadovaujamos gen. mjr. P. Vetrovo, 4–5 šaulių pulkai (ŠP), į Lietuvą iš Krymo atvykę 1944 m. rugpjūčio 1 d., ir pasienio būriai – 23-iasis, 94-asis, 95-asis ir 97-asis. Nors 97-asis PB nuo 1945 m. vasario 2 d. saugojo Lietuvos–Rytprūsių sieną, o nuo vasario 15 d. ir 94-asis bei 95-asis PB – Lietuvos–Lenkijos sieną, tačiau jie, dažnai visos sudėties, o neretai ir sudarydami jungtinius būrius, kovėsi su partizanais. Be šių keturių pasienio būrių, Lietuvoje ilgiau ar trumpiau vien su partizanais, nesaugodami sienų, kovėsi dar keli būriai: 113-asis, 115-asis ir 116-asis.

Be šių NKVD dalinių, kurių tiesioginė paskirtis buvo kovoti su partizanais, Lietuvoje buvo dislokuota dar keletas NKVD specialiosios paskirties pulkų, taip pat neretai kovojusių su partizanais. Iš Pabaltijyje

dislokuotos NKVD 14-osios geležinkelių apsaugos divizijos vienas 1,5–2 tūkst. karių pulkas, 211-asis, buvo dislokuotas Lietuvoje. Tuo metu su štabu Vilniuje buvo dislokuota 240-asis, o su štabu Kaune – 223-iasis konvojiniai pulkai, turėję maždaug po 1,5 tūkst. karių. Šie pulkai saugodavo, lydėdavo suimtuosius, nuteistuosius, vokiečių belaisvius.

Taigi 1944–1945 m. ne liūdnai pagarsėjusi gen. mjr. P. Vetrovo vadovaujama NKVD divizija, kovojusi su mūsų partizanais ir apskritai Lietuvos žmonėmis, vaidino lemiamą vaidmenį, nors jos pulkai ir labai įnirtingai kovojo. Po to, kai 1945 m. spalio mėn. frontų užnugario apsaugos pulkai buvo išformuoti, partizanai labai suaktyvėjo. Komunistų partijos įvairaus lygio provincijos sekretoriai užvertė LSSR CK prašymais ką nors daryti, nes partizanai vėl pradėjo spausinti valsčių centrus. Buvo priimtas sprendimas 1946 m. kovo mėn. valsčių centruose įkurdinti nuolatinės NKVD kariuomenės įgulas, 4-ąją ŠD padidinus iki devynių pulkų. Išformavus pasienio pulkus, pagrindine okupantų karine jėga, kovojusia su Lietuvos partizanais ir įvedinėjusia sovietų valdžią, tapo gen. mjr. P. Vetrovo vadovaujama 4-oji ŠD.

Kadangi Lietuvoje žmonių pasipriešinimas okupantams buvo itin smarkus, jam palaužti, ypač 1945 m., dažnai buvo pasitelkiami ir kaimyninėse šalyse dislokuotų NKVD divizijų (Latvijoje dislokuotos 5-osios, Baltarusijoje – 6-osios bei 10-osios ir net Estijoje dislokuotos 63-iosios) daliniai ir padaliniai.

Užnugario apsaugos NKVD kariuomenės dalinių struktūra – savotiškas hibridas. NKVD šaulių pulkai susidėjo iš trijų batalionų, kiekvienas batalionas – iš trijų kuopų, kuopa – iš trijų būrių, o pasienio pulkai susidėjo iš trijų batalionų, šie – iš penkių užkardų ir dar vienos atsarginės užkardos. Savo ruožtu tikri pasienio būriai paprastai susidėjo iš penkių komendantūrų, o šios – kiekviena iš penkių vadinamųjų linijinių užkardų ir dar vienos rezervi-

nės, vadinamosios karinio laidavimo užkardos. Tiek šaulių pulke, tiek pasienio pulke, tiek pasienio būryje būdavo apie 1 tūkst. karių (jų skaičius svyravo nuo 700 iki 2 tūkst.).

Frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenė, pradėta formuoti 1943 m. gegužės mėn., buvo sukurta kovai su dezertyrais, vengiančiais tarnauti RA, vokiečių diversantais, šnipais, nuo fronto atsilikusiais kariais ir t.t. Ši kariuomenė turėjo slinkti paskui frontininkus ir įvedinėti sovietinę tvarką suiminėdama ar net šaudydama jos priešus. Iš tikro, be šių tikslų, ši NKVD kariuomenė turėjo dar vieną jai svarbų tikslą, perimtą iš NKVD divizijų, dėl kurio, kai kurių tyrinėtojų nuomone, ir buvo pasiektas persilaužimas Vokietijos–SSRS kare 1942 m. žiemą, ypač prie Stalingrado. Šiame Stalingrado mūšyje garsioji NKVD 10-oji divizija neleido rusų kariams trauktis, o jei kas nors bandydavo tai daryti, tuos šaudydavo. Dėl beatodairiško staliniečių žiaurumo rusų frontininkams tebuvo dvi galimybės: jei trauksiesi, tikrai būsi savųjų sušaudytas, o jei laikysies ar puls, tai dar yra vilties likti gyvam. Labai įdomi tokia detalė. Šešiatomyje leidinyje „Istorija Velikoj Otečestvennoj vojny“ („Didžiojo tėvynės karo istorija“) minima tūkstančiai įvairių kariuomenės darinių ir dalinių, bet tarp jų minima tik viena NKVD 10-oji divizija, kuri 1942 m. rudenį buvo užėmusi Stalingrado „gynybos apvadą“, o jos 282-asis pulkas net gynė traktorių gamyklą (p. 436). Matyt, tik tuo enkavėdistai ir prisidėjo prie tiesioginių mūšių su vokiečiais.

Trumpai apie tai, kaip buvo pasiekta, kad pasienio dalys ir apskritai NKVD kariuomenė taip nuožmiai, negailestingai kariautų Lietuvoje. Viena iš pagrindinių priežasčių dar vykstant karui buvo baimė būti pasiųstam į frontą. Iš visų Lietuvos teritorijoje buvusių NKVD dalinių per visą tą laiką, kol frontas ėjo per Lietuvą, t.y. nuo 1944 m. liepos iki 1945 m. sausio pabaigos, tik vienas 23-iasis PB apie du mėnesius (rugpjūčio ir rugsėjo) kovėsi fronte.

Nemažai reikšmės turėjo ir karių parinkimas į NKVD dalinius. Dalis juose tarnavusiųjų buvo fanatikai komunistai, panašūs į 137-ojo ŠP štabo viršininką K. Vlasovą, 1947 m. rugsėjo mėn. rašiusį Stalinui laišką apie tai, kaip sutriuškinti mūsų pogrindį (laiškas yra išspausdintas knygoje „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose“. Dar kita jų dalis – beširdžiai galvažudžiai, kurie tarnaudami tokioje kariuomenėje galėjo tenkinti savo sadistinius polinkius. Ir vienus, ir kitų daugiausia buvo tarp karininkų ir seržantų (pastarųjų reikšmė to laiko NKVD kariuomenėje buvo didelė; būtent jie vadovavo daugeliui mažesnių tarnybinių būrių – RPG (*razvedyvatel'no-poiskovaja gruppa* – „žvalgybinė paieškų grupė“), pasaloms, sekretams ir pan.). O dauguma karių, be abejo, buvo užguiti, mažaraščiai, nemažai jų buvo kilę iš imperijos pakraščių, ir jie nuolankiai vykdavo kad ir žvėriškiausius savo vadų įsakymus.

Neaišku, kaip tuo metu buvo skatinama už partizanų nukovimą ar paėmimą (duomenų apie tai yra tik iš vėlesnio laikotarpio, kai už nušautą ar paimtą partizaną tiek karininkai, tiek kareiviai gaudavo pinigines premijas). Viena aišku, kad vienodai vertindavo tiek gyvą, tiek nušautą partizaną, nes labai dažnai įvairiuose dokumentuose būdavo rašoma: „[...] buvo nušautas, kai bandė pabėgti“. Į tai kelis kartus buvo atkreipusi dėmesį net čekistų vadovybė, nes jai gyvas partizanas vertingesnis: jį iškvotus galima dar šį tą sužinoti, o pasisekus, kai neišlaiko kankinimų ar kitaip palaužiamas, – ir gerokai žinių pasisemti.

1945 m. gegužės 9 d. pasibaigus karui, pagrindinio stimulo – baimės būti pasiųstam į frontą nebeliko, reikėjo naujų. Tiesa, buvo likęs vienas senasis – mygimas raštais grasinant pažeminti pareigas ir atimti laipsnį ar net perduoti karo tribunolui. Suprasdama, kad čekistų darbui reikia papildomų paskatų, gen. plk. A. Apolonovas Vilniuje

parašė įsakymą Nr. 7/001665, kad NKVD kariuomenė nuo birželio 10 d., kol įvykdys užduotis, turi būti aprūpinama I kategorijos maisto produktais. Karininkams ir operatyvininkams turėjo būti nemokamai išduoti I kategorijos daviniai su karininkų priedais nemokamai³. Liko ir komunistiškai rusiškas fanatizmas bei poreikis tenkinti savo sadistinius polinkius.

Mygimas raštais buvo tiesiog karštligiškas. Čekistiniai vadai, kėlę neįvykdomus uždavinius, kaip įmanydami spaudė savo valdinius. Matyt, apsvaigę nuo pergalės prieš galingą Vokietijos kariuomenę, jie manė, kad valingais sprendimais – kariuomenės kišimusi, žudynėmis, verbavimu ir visu tuo, ką vadino operatyvinėmis-agentūrinėmis ir čekistinėmis-karinėmis priemonėmis, – įstengs labai greitai palaužti mūsų žmonių ginkluotąjį pasipriešinimą. Štai kaip tą išskirtinę užduotį suformulavo B. Kobulovas ir A. Apolonovas: „SSRS Vidaus Reikalų Liaudies Komisaras, Valstybės Saugumo Generalinis Komisaras drg. Berija iškėlė užduotį per 2–3 savaites sutriuškinti Lietuvos ban[ditų] formuotes, atskleisti ir likviduoti nacionalistinius vadovaujančius centrus ir išvalyti Lietuvą nuo nacionalistinio pogrindžio“⁴. Čekistiniai vadai elgėsi tarsi mažvaikiai, jie visiškai nepaisė partizaninio karo specifikos. Jei tūkstantiniai partizanų būriai su NKVD kariuomene būtų stoję į atvirus mūšius (taip vyko 1944 m. ir 1945 m. pirmoje pusėje, kai šimtų partizanų būriai kovėsi su tūkstančiais enkavedistų), jie būtų buvę sutriuškinti. Bet laikantis partizaninio karo taktikos, kai veikiama nedidelėmis grupėmis, o sudavus smūgį greitai atsitraukiama, ir, svarbiausia, kai yra pasiryžusių aukotis dėl savo šalies laisvės drąsių vyrų, kuriuos palaiko tautos dauguma, toks karas gali tęstis daugelį metų. Taip Lietuvoje ir įvyko: partizaninis karas dėl savo šalies Nepriklausomybės truko beveik dešimtmetį.

Vadovavimas NKVD kariuomenės dalimis buvo daugiapakopis. Visiems represi-

niams organams Lietuvoje vadovavo SSRS NKVD–NKGB įgaliotinis Lietuvoje gen. ltn. I. Tkačenka (Lietuvoje buvo 1944 m. lapkričio–1947 m. kovo mėn.). Tai buvo tikras buidelis, bet labai dažnai į Lietuvą atvykdavo – iš jų Vilniuje pasirašytų raštų atrodytų, kad jie čia nuolat gyveno, – dar baisesni du vyriausieji čekistai – vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas gen. plk. A. Apolonovas (beje, 1953 m. pačių komunistų sušaudytas už beprotišką net savų žmonių žudymą) ir valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas B. Kobulovas (tais pačiais metais už tokius pat darbus taip pat sušaudytas). Šių dviejų generolų įsakymai ir nurodymai NKVD kariuomenei buvo privalomi. Rygoje buvo Pabaltijo apygardos NKVD kariuomenės valdyba, jos viršininkas – gen. mjr. Golovka (ši valdyba veikė 1944 m. gruodžio–1946 m. gegužės mėn., tuo tarpu SSRS NKVD–MVD vidaus kariuomenės vyriausioji valdyba veikė 1942 m. balandžio–1951 m. gegužės mėn.⁵). Kai kuriais atvejais NKVD kariuomenės veiklą koordinavo ir LSSR vidaus reikalų liaudies komisaras J. Bartašiūnas. Į operacijas įtraukus pasienio būrius, darbas būdavo koordinuojamas su Lietuvos pasienio apygardos viršininku gen. mjr. M. Byčkovskiu, kurio rezidencija buvo Kaune. 1945 m. nemažą vaidmenį organizuojant kovą su partizanais vaidino operatyviniai sektoriai, jų vadovai (tokių sektorių buvo septyni, jie veikė iki 1946 m. kovo mėn.). Mažesnes operacijas ir vadinamuosius tarnybinius būrius organizuodavo įvairaus lygio dalinių ir padalinių vadai iki būrio vado imtinai.

Didesnėms operacijoms vadovavo štabai, kurių šio tipo NKVD kariuomenėje buvo trijų pakopų: vyriausias – junginio, toliau – pulko, dar žemiau – batalionų. Pastarieji du turėjo savo žvalgybos skyrius, kurie verbuodavo agentus ir informatorius, dalį jų gaudavo ir iš NKVD. Išvykdami į naujas dislokacijos vietas, agentus, taip pat ir suimtuosius perduodavo NKVD–NKGB organams.

Junginio, pulko ir bataliono štabai persikėlus į naują vietą ilgiau išsilaikydavo vienoje vietoje, o užkardos būdavo be perstojo kilnojamos iš vienos vietos į kitą, manant ar norint sudaryti įspūdį, kad toje vietoje partizanai jau sunaikinti.

Buvo taikomi dar Rusijoje įprasti kovos metodai (čekistinė kariuomenė naujus kovos metodus, daugiausia paremtus pagausėjusiais agentūriniais duomenimis, pradėjo taikyti tik nuo 1948 m., o ypač – nuo 1949 m.). Tuo metu pagrindiniai kovos metodai buvo užtvaros, operacijos, RPG, sekretai ir pasalos.

Užtvaros 1944–1945 m., ypač vykstant karui, buvo labai paplitusios ir taip buvo sugauta iki 70 proc. tuo metu suimtų žmonių. Užtvaras sudarė patogioje vietoje (pamiškėje, pakelėje ir pan.) išdėstytos karių grandinės, o link jų judantys žmonės tarsi papuldavo į tinklą. Karui pasibaigus, užtvarų reikšmė mažėjo, ir jos per visą partizaninio karo laikotarpį buvo taikomos operacijų metu apsupant kurį nors šukuojamą vietovę, kad iš jos negalėtų pasitraukti partizanai.

Operacijos buvo vykdomos per visą partizaninio karo laikotarpį. 1944–1945 m. operacijomis dažnai buvo vadinami ir įvairūs kovos metodai – RPG, užtvaros ir pan., tad jų per mėnesį Lietuvoje buvo suskaičiuojama tūkstančiai. Vėliau operacija pradėta vadinti tik gausių jėgų – šimtų ir tūkstančių karių vykdomas šukavimo, valymo, paieškų operacijas.

RPG taip pat veikė per visą partizaninio karo laikotarpį. Jas dažniausiai sudarydavo 10–15 karių, kurie, per visą dieną nueidami 10–20 km, žvalgydavo vietovę ir ieškodavo partizanų buvimo ženklų.

Sekretas – nejudrios kovos būdas, kai tikėtinosiose partizanų lankymosi vietose (dažniausiai pamiškėse, pakaimėse) būdavo įrengiama kažkas panašaus į 7–15 karių pasalą. Dažniausiai partizanai, karius išsidėsčius puslankiu, būdavo įsileidžiami į vidų ir iššaudomi.

Pasala būdavo organizuojama dalyvaujant nedideliame patyrusių čekistų pulkeliui

ir dažniausiai tada, kai būdavo norima partizanus paimti gyvus. Šis metodas čekistų dažnai taikytas vėlesniais kovos metais. Apie partizanų atvykimą į vieną ar kitą vietą (dažniausiai sodybą) pranešdavo agentai, toje vietoje ir būdavo surengiama pasala.

Neaišku, kiek Lietuvoje žuvo frontų užnugario apsaugos NKVD kariuomenės karių. Pagal čekistų duomenis išeitų, kad partizanų žūdavo 5–10 ir net 15 kartų daugiau negu jų priešų – čekistų operatyvininkų ir kariškių, sribų bei ginkluotų aktyvistų. Įvertinkime kai kurių garsesnių mūšių duomenis ir tuomet suabejosime tokiais jų pateiktais duomenimis. Antai Kalniškės mūšyje, įvykusiame 1945 m. gegužės 17 d. netoli Simno, kuriame apie 100 partizanų kovėsi su 220-ojo PP kariais, čekistų teigimu, jų žuvo tik keturi. Tuo tarpu partizanai buvo gerai įsitvirtinę kalvos viršūnėje, turėjo kulkosvaidžių ir granatų. Mūsų žmonės tvirtina, kad tame mūšyje žuvo keli šimtai rusų, kai kas teigia, kad net 700. Kad rusų nuostoliai turėjo būti didžiuliai, rodo ir tai, kad jie kalvos, kurioje buvo įsitvirtinę partizanai, taip ir nebuvo paėmę. Bet štai dokumentuose rašoma, kad žuvo tik keturi okupantų kariai. Tuomet abejonių ima kelti ir visi kiti čekistiniai dokumentai.

III BALTARUSIJOS FRONTO UŽNUGARIO APSAUGOS NKVD KARIUOMENĖ

Šio fronto NKVD kariuomenės junginys Lietuvoje padarė bene daugiausia nuostolių. Ir ne vien dėl to, kad 1944 m. liepos–1945 m. vasario mėn. jame buvo net penki pasienio pulkai (13-asis, 86-asis, 132-asis, 217-asis, 331-asis), t.y. jis buvo didžiausias, palyginti su kitais panašiais Lietuvoje veikusiais NKVD kariuomenės junginiais. Daug lėmė ir tų pulkų čekistinis pasirengimas. Kai trys šio junginio pulkai 1945 m. birželio 15 d. iš Rytprūsių buvo gražinti į Lietuvą, visi jie turėjo vadinamuosius gar-

bės vardus: 132-asis PP nuo 1944 m. liepos 4 d. – Minsko, 13-asis PP, minimas nuo rugpjūčio 3 d. – Vilniaus, 86-asis PP – Kennigsbergo. Be to, 132-asis PP buvo apdovanojamas Raudonosios žvaigždės ordinu, o 13-asis PP – A. Nevskio ordinu. NKVD dalys, nedalyvavusios karo mūšiuose, tokiais vardais ir ordinais buvo apdovanojamos ne už drąsą mūšio lauke, o už beatodairišką įsakymų vykdymą, žiaurumą, nuožmumą, klastingumą.

III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės valdyba buvo įkurta 1944 m. balandžio mėn., o išformuota, kaip minėta, 1945 m. spalio mėn.⁶ Taigi šio fronto užnugario apsaugos kariuomenė buvo suformuota kartu su III Baltarusijos frontu, sudarytu 1944 m. balandžio 24 d., Vakarų frontą padalijus į II ir III Baltarusijos frontus⁷. III Baltarusijos frontas buvo išformuotas 1945 m. liepos 15 d., taigi jo užnugario NKVD daliniai po to Lietuvoje dar kovojo 2,5–3 mėnesius.

Įkūrus valdybą, tuoj pat buvo pradėti formuoti ir šį NKVD kariuomenės junginį sudarę pasienio pulkai, bet, matyt, ne vienu metu. Žinoma, kad 217-asis PP buvo suformuotas 1944 m. gegužės mėn.⁸, o 331-asis – tik spalio mėn.⁹ Pastarasis pulkas Lietuvoje tikrai veikė 1944 m. lapkričio mėn. Kiti pulkai – 13-asis, 86-asis, 132-asis – Lietuvoje ar jos prieigose veikė nuo liepos vidurio.

Junginio veikimo vietos. Pirmasis šio junginio pranešimas – „Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisarui“ – tai žvalgybinė suvestinė Nr. 195, rašyta 1944 m. liepos 14 d. ir gauta dar iš Baltarusijos Molodečno, Borisovo rajonų¹⁰ (matyt, ankstesni pranešimai buvo siųsti Baltarusijos vidaus reikalų liaudies komisarui). Kitą dieną, liepos 15-ąją, jau buvo pranešama apie suėmimus Trakų apskrityje, kur veikė 13-asis pasienio pulkas, o Vilniaus apskrityje tuo metu veikė 132-asis pulkas.

Iš daugybės pranešimų galima nustatyti, kuriose vietovėse šie pulkai veikė:

Data	13-asis PP	86-asis PP	132-asis PP	217-asis PP	331-asis PP	105-oji OMG
1944 07 14	Borisovas	Molodečnas				
15	Trakų aps.		Vilniaus aps.			
21		Borisovas	Lydos r.	Lyda		
23	Vilniaus aps.		Alytaus aps.			
31	Kaišiadorys		Alytaus aps.	Gardino sr.		
08 03			Marijampolės aps.	Gardino sr.		
13		Merkinė				
14			Marijampolės aps.			
09 06			Marijampolės aps.	Lazdijų aps.		
12 08		Alytaus aps.			Lazdijų aps.	Marijampolės aps.
11–31		Merkinė			Alytaus aps.	
12–24	Kauno aps.					

Ataskaitos J. Bartašiūnui ir SSRS vidaus reikalų komisaro pavaduotojui S. Kruglovui rodo, kad 1944 m. lapkričio 18–24 d. 13-asis, 86-asis, 12-asis, 217-asis, 331-asis PP veikė Kauno, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės apskrityse. Kaip matyti iš lentelės, be šių pulkų, junginiui priklausė 105-oji OMG, turėjusi apie 200 karių. Gruodžio 1–16 d. pulkai veikė Kauno, Šakių, Marijampolės, Alytaus, Kėdainių, Lazdijų apskrityse, 6–12 d. – Kauno, Šakių, Kėdainių, Alytaus, Raseinių, Vilkaviškio, Marijampolės, Lazdijų apskrityse, 18–24 d. – Kauno, Šakių, Marijampolės, Vilkaviškio, Lazdijų, Alytaus apskrityse. Taigi ši kariuomenė visą laiką daugiausia niokojo Pietų Lietuvą, kuri dėl įvairių priežasčių čekistams rūpėjo labiausiai iš visų Lietuvos regionų.

1944 m. gruodžio 8 d. koviniu įsakymu Nr. 22, rašytu Marijampolėje, jau pakeltas generolu leitenantu šio junginio vadas I. Liubas pulkams įsakė taip išsidėstyti: 31-ajam PP – Siesikai, Kėdainiai, Jurbarkas, Insterburgas. Į kairę nuo 31-ojo PP išsidėstė 217-asis PP, užėmęs Vosiliškį (?), Sapockiną, Augustavą, Dutteken (?), Likk (?); jo pietinis pakraštys – Krosna. 13-asis PP dešinėje ribojosi su 31-uoju PP, į kairę nuo jo buvo Kaunas, o užėmė jis padėtį į vakarus, iki Šešupės, Naumiesčio, Drusken (?), Liuciken (?). Jo užnugaris – Kėdainiai, Kaunas, Šakių apkritys. 86-asis PP išsidėstė Lazdijų, 331-asis PP – Alytaus, o 105-oji OMG – Marijampolės apskrityje¹¹.

Apie vėlesnį šios kariuomenės dislokavimą iki išvykimo į Rytprūsius nežinoma,

nes nepavyko rasti to laikotarpio dokumentų (tikėtina, kad jų Lietuvoje ir nėra). Birželio viduryje šis junginys vėl buvo mestas kovoti Lietuvoje. Iš Vilniaus operatyvinio sektoriaus vadovo plk. Rudykos 1945 m. birželio 5–15 d. ataskaitos I. Tkačenkai matyti, kad į jo vadovaujamą sektorių birželio 14 d. atvyko du pasienio pulkai, o jo sektoriuje buvęs 220-asis PP iš Alytaus net nebuvo išvykęs ir visą laiką kovėsi su Dzūkijos partizanais. Jau birželio 15 d. (tai čekistinis uolumas – po persikėlimo neleidžiama nė dienos pailsėti!) svarbiausiose vietose buvo pradėtos vykdyti operacijos¹². Tačiau pirmas žinomas šios kariuomenės pranešimas yra rugpjūčio 21 d. raštas – žvalgybinė suvestinė Nr. 217, kurioje pranešama apie priešo (t.y. vokiečių) agentūros demaskavimą, kovos su partizanais ir filtravimo rezultatus. Šioje suvestinėje nurodoma, kad 86-asis ir 132-asis PP veikia Alytaus, o 13-asis PP – Trakų apskrityje¹³. Bet jau iš rugsėjo 7 d. žvalgybos skyriaus pranešimo Nr. 229 I. Tkačenkai matyti, kad 132-asis PP išsidėstęs Marijampolės, 86-asis PP – Lazdijų, 13-asis PP – Šakių apskrityje¹⁴, t.y. jie išsidėstę visame Lietuvos–Lenkijos pasienyje. Ten tie pulkai stovėjo ir spalio 1 d.¹⁵ Matyt, ten jie buvo išformuoti.

I. Tkačenkos rugsėjo 21 d. pasirašytas raštas rodo, kad iki pat paskutinės šios kariuomenės gyvavimo minutės buvo stengiamasi ją kuo daugiau išnaudoti, perduodant dalinį net kito junginio priklausomybei:

PRANEŠIMAS PER „VČ“

Visiškai slaptai

3-iosios Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės
viršininkui gen. ltn. drg. Liubui. Marijampolė.

Šiaulių oper. sektoriaus viršininkui gvardijos pulkininkui
drg. Kurovui. Šiauliai.

Leningrado fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininkui
pulkininkui drg. Malui. Panevėžys.

Sutinkamai su vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojo drg. Apolonovo nurodymu 102-ąją OMG, pavaldžią drg. Liubui, perduoti Malo pavaldumui ir skubiai permesti į Joniškį pulkininko Kurovo žinion. Apie įvykdymą pranešti.

1945 m. rugsėjo 21 d., Nr. 53

Tkačenka¹⁶

Taigi tuo metu, prieš pat išformavimą, šis junginys turėjo dvi OMG: 105-ąją ir jau minėtą 102-ąją.

Pirmasis junginio veiklos laikotarpis (1944 m. liepa–1945 m. vasaris). Lietuvoje ši NKVD užnugario apsaugos kariuomenė darė tai, ką ir Baltarusijoje: gaudė, filtravo* ir šaudė savo kariuomenės dezertyrus, vengiančius tarnauti RA, buvusius vokiečių nelaisvėje rusų karius, į apsuptį patekusius vokiečių karius, su vokiečiais bendradarbiavusiuosius ir pan. Lietuvoje svarbiausiu jų darbu tapo kova su mūsų tautiniu (Vilniaus krašte – ir su lenkų) judėjimu, kuris greitai peraugo į partizaninį karą, remiamą tautos daugumos. Štai kaip ta kariuomenės veikla atsiskleidžia pačių enkavėdistų ataskaitose, pranešimuose, suvestinėse. (Viena visa šios kariuomenės suvestinė, 1944 m. gruodžio 19 d. nusiųsta SSRS saugumo liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui, yra išspausdinta leidinyje „Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose“ (p. 265–271). Iš jos matyti ne tik enkavėdistų darbo apimtis, bet ir jų gebėjimas gražbyliauti. Beje, šios grupuotės štabas rašydavo labai ilgas detalias ataskaitas.)

Pirmoje žvalgybinėje suvestinėje, J. Bartaiūnui rašytoje 1944 m. liepos 14 d. (tuo metu dalis pulkų dar buvo Baltarusijoje), pažymima, kad pulkų ir batalionų žvalgybos skyriai išfiltravo 29 asmenis, iš kurių 5 buvo suimti gavus agentų pranešimus, o 24 sulaikė užtvaramis¹⁷. Rugsėjo 10 d. Lie-

tuvoje jau išfiltruoti 56 asmenys, iš jų 4 suimti agentams įskundus, 8 – pagal kitus žvalgybinius duomenis, 44 pateko į užtvaras. Iš šių suimtųjų 49 buvo atiduoti „Smeršui“, vienas pasiųstas į RA formavimo punktą¹⁸. Lietuvoje veikla vis aktyvėjo. Rugsėjo 5 d. pulkų ir batalionų žvalgybos skyriai išfiltravo 142 žmones, iš jų 36 buvo suimti remiantis agentų duomenimis, 39 – kitais žvalgybiniais duomenimis, 67 pateko į užtvaras. Iš pastarųjų 2 buvo vokiečių kontržvalgybos agentai, 6 – išdavikai, 6 – policininkai ir baudėjai, 4 – šauliai, 45 – dezertyrai, 66 – vengiantys tarnybos RA, 1 – marodierius, 7 – įtartini nenustatyti asmenys, 5 – paleisti. Perduota: 64 – NKVD, 4 – NKGB, 63 – „Smeršui“, 3 – įgulų viršininkams, 3 – RA formavimo punktams¹⁹. Apibendrinant kelių mėnesių veiklą rašoma, kad 1944 m. rugsėjo–spalio mėn. buvo sunaikinta 19 partizanų grupių (85 žmonės). Dar buvo nukauta 12 pavienių partizanų ir 94 įvairių pagrindžio organizacijų nariai, suimti 1038 dezertyrai ir 1784 besislapsčiusieji nuo tarnavimo kariuomenėje.

1944 m. gruodžio 1–6 d. Kauno, Šakių, Marijampolės, Alytaus, Kėdainių, Lazdijų apskrityse buvo nušauti 4 partizanai, 28 paimti gyvi ir perduoti NKVD organams, suimti 3 rėmėjai, 27 dezertyrai, 274 besislapsčiusieji nuo kariuomenės, 10 vokiečių agentų, nušauti 5 vokiečiai. Per tą patį laiką partizanai nukovė 2 enkavėdistus, 8 aktyvistus ir, kaip rašo enkavėdistai, „vieną

* Filtracija čekistų kalba – tai žmogaus tapatybės nustatymas, jo veiklos atskleidimas. Tuo tikslu žmogus būdavo tardomas, jo dokumentai tikrinami pasitelkus šnipus, liudininkus ir t.t.

pilieti“. Tuo metu šis NKVD junginys turėjo 40 maršrutinių agentų*, 2 vidaus agentus**, 129 informatorius²⁰. Beje, gen. I. Liubas S. Kruglovui rašė, kad jų „veiklos rezultatai“ Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės apskrityse yra prasti, nes trūksta operatyvinių darbuotojų ir agentūros²¹. Šio junginio penki pulkai 1944 m. vasario 7 d. išfiltravo 307 žmones, iš jų 60 suėmė turėdami agentų pranešimus, 26 – kitų žvalgybinių duomenų, 221 – užtvaromis. 213 šių žmonių buvo perduota NKVD organams, 6 – NKGB, 9 – „Smeršui“, 9 – įgulų viršininkams, 36 buvo nusiųsti į RA formavimo punktus²². 1944 m. gruodžio 18–24 d. šie pulkai nukovė 77 partizanus, 88 paėmė gyvus, sulaikė 317 besislapsčiusių nuo mobilizacijos, suėmė 20 vokiečių agentų²³.

Susumavus anksčiau pateiktus ir kitus duomenis išeity, kad ši NKVD kariuomenės grupuotė kasdien nušaudavo vidutiniškai po 3–4 partizanus, apie 10 jų paimdavo gyvų. Suimdavo per dieną apie 50–55 žmones, bet apie 40 proc. jų buvo ne iš mūsų pasipriešinimo gretų, o buvę vokiečių kariai, su jais bendradarbiavusieji ir t.t., o daugiausia – rusų kariuomenės dezertyrų (tarp dezertyrų daugėjo lietuvių, nes vis dažniau jie gražumu ar prievarta buvo paimami į RA; dezertyru buvo laikomas tas, kuris pasitraukė iš kariuomenės po to, kai jau buvo davęs karinę priesaiką). Tarp sulaikytųjų buvo ir kriminalinių nusikaltėlių (beje, kai kurie savo 1944–1945 m. ataskaitose čekistai painiojosi, nes banditais vadino ir tikrus plėšikus, ir mūsų partizanus).

Pirmuoju savo buvimo Lietuvoje laikotarpiu (1944 m. liepos vidury–1945 m. vasario 10 d.) III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenė siautėjo 7 mėnesius, t.y. apie 210 dienų, tad išeity, kad tuomet jos kariai nukovė apie 600–800 partizanų, apie 2 tūkst. (?) jų suėmė, o šiaip žmonių suėmė ir išfiltravo apie 10 tūkst. Aiš-

ku, tai nereiškia, kad iš tikro taip buvo, nes čekistiniai apskaičiavimai tik apytiksliai.

Didieji šukavimai kartu su RA dalimis. Dokumentuose yra aprašyti du dideli – tiek kariuomenės skaičiumi, tiek teritorijos plotu, tiek laiko trukme – šukavimai. Pirmasis vyko 1944 m. rugsėjo 1–6 d., antrasis – 1944 m. gruodžio 1–10 d. Pirmojo planą pasirašęs gen. mjr. Sladkevičius nurodė, kad nuo fronto linijos (ji tuo metu buvo keliems mėnesiams stabtelėjusi Žemaitijoje, į vakarus nuo Dubysos) turėjo būti slenkama iš vakarų į rytus, kratant miškus, sodybas, stotis ir kt., sulaikant ar sunaikinant vokiečių karius, diversantus, jų statytinius ir rėmėjus, dezertyrus, mūsų partizanus ir, pasak enkavedistų, „kitą nusikalstamą elementą“. Šioje grandiozinėje operacijoje dalyvavo RA dalys, III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos kariuomenė, pasienio būriai, kita vidaus kariuomenė, NKVD ir NKGB teritoriniai organai. RA daliniai turėjo veikti nuo fronto iki Lekėčių, Kazlų Rūdos, Sopackino. Toliau nuo RA pasiektų vietų iki Siesikų, Kaišiadorių, Varėnos turėjo valyti III Baltarusijos fronto NKVD dalys. Pasieniečiai, kita vidaus kariuomenė turėjo valyti iki Ašmenos, Trobių, taigi išeiti net už Lietuvos ribų. Buvo numatytos užduotys kiekvienam pulkui ir būriui. Šį planą tvirtino vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas I. Serovas²⁴. Gen. ltn. I. Liubas, kaip operacijos vadas, išsiuntinėjo gana detalių operacijos planą, kuriame nurodė, kas, kur, iki kurios vietos turi šukuoti kraštą, kur siųsti suimtuosius. Planas buvo nusiųstas LSSR valstybės saugumo liaudies komisarui A. Guzevičiui, vidaus reikalų liaudies komisarui J. Bartašiūnui, Lietuvos pasienio apygardos viršininkui plk. M. Byčkovskiui, 4-osios ŠD vadui gen. mjr. P. Vetroviui, 13-ojo, 86-ojo, 132-ojo ir 217-ojo PP vadams (priklausė III Baltarusijos fronto NKVD daliniams), 94-ojo ir 97-ojo PB va-

* *Maršrutinis agentas* – agentas, šnipinėjęs lankydamas čekistus dominančias vietas. Šie agentai, vaikštinėdami pamiškėse, kaimuose, dažnai apsimesdavo elgetomis, pavargėliais ir pan.

** *Vidaus agentas* – agentas, čekistų infiltruotas į pasipriešinimo organizaciją.

dams (pasienio apygarda), 25-ojo, 173-iojo ir 198-ojo ŠP vadams (4-oji ŠD)²⁵.

Antras didysis šukavimas įvyko, kaip jau minėta, 1944 m. gruodžio 1–10 d., vykdant III Baltarusijos fronto karo tarybos direktyvą Nr. 0087. Tuo metu vokiečiai Lietuvos teritorijoje laikėsi tik prie Klaipėdos. Naršoma, kratoma buvo viskas – miškai, kaimai, viensėdžiai ir kt. Šias operacijas taip pat vykdė visi NKVD junginiai bei daliniai, talkinami RA dalių, tarp jų ir lakūnų. Operacija vėl buvo vykdoma beveik visoje Lietuvos teritorijoje – iki Kėdainių, Kauno, Prienų, nuo ten toliau – vakarine Nemuno pakrante. Šios operacijos metu buvo suimta 533 rusų kariškiai, 1708 civiliai gyventojai, iš jų 1395 besislapsčiusieji nuo tarnavimo RA, 187 neturėjusieji dokumentų, 4 režimo pažeidėjai, 122 įtartini asmenys. Buvo nukauti 25 partizanai, 3 sužeisti²⁶.

Klepočių ir kitų Panemunės dzūkų tragedija. Ji įvyko 1944 m. gruodžio 23–24 d., t.y. Kalėdų išvakarėse, prieš Kūčias ir Kūčių dieną. Lietuvą okupavus rusams, panašaus pobūdžio baudžiamosios operacijos, kai puolant partizanus ar tik prisidengus partizanų puolimu būdavo deginamos sodybos, žudomi jų šeimininkai, buvo dažnos, ypač 1944–1945 m. (Rusijos valstybiniame karo archyve dr. A. Anušausko rasti dokumentai rodo, kad sodybų deginimas nebuvo čia veikusių čekistinių karių savavaliavimas: tai sankcionavo jų vadovybės instrukcijos). Tą patį mėnesį, tik Raseinių apskrityje, Juodaičiuose, 13-ojo PP 3-iosios užkardos ir minosvaidžių manevrinė grupė užpuolė 50 partizanų ir sudegino 7 sodybas, kuriose neva slėpėsi partizanai. Tame mūšyje buvo nukauta 14 partizanų, 12 paimta gyvų²⁷.

Dar nuožmesnis čekistinės kariuomenės puolimas įvyko Kauno apskrities Čekiškės valsčiuje, kur 1944 m. gruodžio 16–21 d., kaip aiškėja iš pranešimo SSRS valstybės saugumo liaudies komisarui V. Merkulovui ir vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui, buvo „sudeginti 46 banditų vienkiemiai“, nukauti 56 partizanai. Žuvo ir 5 baudėjai: po vieną NKVD,

„Smeršo“ operatyvininką ir stribą bei du milicininkai. Buvo sužeisti du NKVD kariai ir 5 milicininkai²⁸.

Tame pačiame pranešime rašoma, kad gruodžio 22 d. Vilkijos valsčiuje 13-ojo PP kariai per susišaudymą su partizanais 16 jų nukovė, 4 sudegino kartu su namais, o iš viso sudegino 9 sodybas.

Gen. ltn. I. Liubas S. Kruglovui savo 1944 m. gruodžio 20 d. pranešime rašė apie kelis atvejus, kai 13-ojo PP kariai, susidūrę su partizanais, degino sodybas. Joteikių apylinkėse 1944 m. gruodžio 17 d. jie nukovė 17 partizanų, sudegino 15 sodybų²⁹. Kitą dieną, kaip minėta, to paties pulko kariai nukovė 14 partizanų, sudegino 7 sodybas.

Taip čekistiniai kareivos elgėsi keliais sumetimais. Pirma, nerizikuodami savo galvomis, sunaikindavo partizanus (šie apsupdame name ar pastate sudegdavo arba, jei išbėgdavo iš degančio pastato, bet kuriuo paros metu baudėjams būdavo puikus taikiny). Antra, sunaikindami partizanus priglaudusių žmonių turtą, o dažnai ir juos nušaudami kartu su partizanais, bandydavo kitus atgrasinti nuo partizanų rėmimo. Pagaliau, trečia, kiekvieną apdegusią lavoną buvo galima laikyti partizanu.

Tačiau tokių barbariškų akcijų ir tokios gausybės aukų kaip Panemunės Dzūkijoje Lietuvoje vienoje vietoje, ko gero, mažai kur buvo. Sovietai elgėsi savaip apdairiai: daug žudė, degino, tačiau tai darė ne vienu metu ir ne vienoje vietoje. Žmones visuomet sukrečia aukų gausumas, o kai žudoma dideliame plote, neatrodo, kad kas nors baisaus būtų įvykę. Dzūkai itin narsiai ir organizuotai sukilo ginti savo krašto, ignoravo okupantų nurodymus. Matyt, tai čekistus ir įsiutino, nes jie puolė naikinti ištisų kaimų. Tuo pačiu metu panaši egzekucija buvo įvykdyta ir kitoje Alytaus apskrities vietoje – Alovės valsčiaus Dubių ir Vabalių kaimuose³⁰.

1945 m. sausio pradžioje J. Bartašiūnui ir A. Gusevui (Lietuvos NKVD Kovos su banditizmu skyriaus viršininkas) rašytame pranešime trys Alytaus apskrities vyriausieji

čekistai – NKVD–NKGB įgaliotinis Alytaus apskrityje pplk. Sabitovas, NKVD viršininkas mjr. Černyševs, NKGB viršininkas v/s kpt. Rogožinas gyrėsi, kad kartu su 331-u-oju PP jie gruodžio 20–31 d. nemažai nuveikė. Pateikė tokius skaičius: per tą laiką jie įvykdė 13 karinių čekistinių operacijų gyvenvietėse ir miškuose, kurių metu nukovė 94 partizanus, 110 jų paėmė gyvus, suėmė 47 partizanų rėmėjus, 234 vengiančiuosius tarnybos RA ir 40 „kitokio įtartinio elemento“, paėmė 8 kulkosvaidžius, 19 automatų, 37 šautuvus. Be to, „sudegino 55 pastatus, priklausiusius aktyviems bandų dalyviams ir jų rėmėjams“³¹.

Mjr. Černyševs pasakojo savo tiesioginiam viršininkui J. Bartašiūnui apie Panemunės dzūkų kaimų sunaikinimą išdėstytas keliuose puslapiuose. Pasak jo, partizanai (kaip jis vadino, „banditai“) Alytaus apskrityje nedavė ramybės sovietiniam partiniam aktyvui, patiems čekistams, todėl į šią apskritį buvo atsiųsta LSSR NKVD ir NKGB darbuotojų grupė, kuri su vietiniais čekistais sudarinėjo partizanų naikavimo planus. Kad būtų veiksmingiau, ta čekistų grupė išsiskirstė į valsčius mažesnėmis grupėmis, kurioms vadovauti buvo paskirti „labiausiai patyrę operatyviniai čekistiniai darbuotojai“. Vietoje dirbant su agentais, per trumpą laiką „buvo patikslinta banditų grupių dalyvių sudėtis, jų apsiginklavimas, jų veikla ir jų bazavimosi vieta“. Taip „šauiniai“ padirbėjus, operatyvinei grupei buvo atsiųstas III Baltarusijos fronto karinis junginys, susidėjęs iš 86-ojo PP manevrinio bataliono ir 331-ojo PP. Per mėnesį buvo įvykdytos 29 operatyvinės karinės čekistinės operacijos, kurios, jo nuomone, ypač pasisekė Merkinės ir Simno valsčiuose. Merkinės valsčiuje buvo įvykdytos 9 operacijos, kurių metu nukauta ir bunkeriuose sudeginta 62; gyvų paimta 46 partizanai, paimta 20 įvairių ginklų, susprogdinti likviduojant pasipriešinimo židinius partizanų ir jų rėmėjų namai, 3 ginklų sandėliai. Iš viso Merkinės valsčiuje suimti 208 žmonės, iš jų 50 pavienių partizanų, 30 rėmėjų, 99 vengusieji tar-

nybos RA, 29 įtartiniai asmenys, iš partizanų ir gyventojų paimti 39 ginklai. Per mėnesį Alytaus apskrityje buvo nukauta 133 partizanai, 202 paimti gyvi, suimti 63 rėmėjai, 20 dezertyrų, 496 vengusieji tarnybos RA, 15 vokiečių statytinių ir rėmėjų³².

Gen. lttn. I. Liubas gruodžio 24 d. per „VČ“ SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojui S. Kruglovui perduotame trumpame pranešime apie tas žudynes rašė: „44.XII.23 d. Alytaus aps. (1206), Klepočiuose (1204), Ryliškėse (1206), Savilionyse (1000) 331-ojo pasienio pulko 3-iojo ŠB[šaulių bataliono] padaliniai, operacijoje likviduodami banditų grupę, nukovė 18, paėmė 23 banditus. Be to, sulaikyti 2 banditų rėmėjai. Paimta: 1 prieštankinis šautuvas, 1 karabinas, 1 pistoletas. Sudeginti trys ginklų sandėliai ir 15 vienkiemių, kuriuose slėpėsi banditai. Mes nuostolių neturime. Banditų grupės likvidavimui vadovavo kariuomenės valdybos ž[valgybos] s[kyriaus] I skyr. virš[ininkas] papulkininkis Sutovas ir 331-ojo PP 3-iojo ŠB vadas kapitonas Konesenkovas. Banditų paieškas tame rajone tęsia 331-ojo PP padaliniai“³³.

Kitą dieną tas pats I. Liubas bendrame pranešime S. Kruglovui ir J. Bartašiūnui apie tą operaciją rašė:

„1944 m. gruodžio 23 d. Alytaus aps. Klepočių 1204, Ryliškių 1206, Lizdų 1094, Taručionių 1206, Nizomči(?) 0804, Živulnički(?) 0892 331-ojo PP 3-iajam ŠB ir 86-ojo PP 1-ajam ŠB padaliniams toliau vykstant banditų grupės likvidavimo operaciją nukauti 25 banditai, 7 sudegė namuose, 81 įtariamasis banditizmu asmuo sulaikytas.“

Paimtas vienas rankinis kulkosvaidis, 1 automatas, 1 prieštankinis šautuvas, 1 granata, 500 įvairių šovinių, sudegė 1 sunkusis kulkosvaidis, 4 automatai, 3 šautuvai. Sudeginta 13 namų ir 3 miške įrengtos žeminės (1292), kuriose slėpėsi banditai.

Trijuose degančiuose namuose pastebėti šaudmenų sprogimai. 331-ojo PP vado duomenimis, du gaujos vadeivos pasislėpė iki operacijos pradžios, jų buvimo vieta nustatoma agentūrinėmis priemonėmis.

Mes nuostolių neturime. Tame pačiame rajone banditų ieško 331-ojo PP 3-iasis ŠB ir 86-ojo PP 1-asis ŠB³⁴.

Taigi iš šiuose keturiuose pranešimuose, kurių du pasirašė NKVD Alytaus apskrities skyriaus viršininkas Černyševs, du – gen. I. Liubas, pateiktų skaičių sunku ką nors suprasti. Visur kalbama apie skirtingas vietas ir laiką. Tai tipiška čekistinė rašymo maniera, atsiradusi ir dėl informacijos įvairovės karo sąlygomis, bet taip buvo rašoma ir vėliau. Matyt, tarp jų dar ilgai gyvavo įprotis prasimanymais savo darbą sureikšminti, o antra, dėl tokių neapibrėžtumų būdavo lengviau manipuliuoti skaičiais: kai reikia – juos didinti, o kai nereikia – mažinti.

Tik kelis dalykus galima tvirtinti. Pirma, didžiosios žudynės vyko ne Kūčių dieną, gruodžio 24-ąją, o jų išvakarėse – 23 d. Kadangi baudėjai liko tose pačiose vietose, žmonių atmintyje, matyt, įstrigo, tarsi žudyta buvo Kūčių vakarą. (Čekistai turbūt manė taip: lietuvių šeimose svarbiausias religines šventes, ypač Kūčias, susirinkdavo švęsti visi gyvi šeimos nariai, todėl tuo metu namuose buvo galima užtikti ir partizanus. Tokios taktikos – siaubti per didžiąsias religines šventes – čekistai laikėsi per visą partizaninio karo laikotarpį.) Antra, žudikai buvo ne vadinamieji vetrovininkai, t.y. 4-osios ŠD kariai, o III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės 331-ojo PP 3-iojo ŠB ir 86-ojo PP 1-ojo ŠB kariai (jeigu tik NKVD kariuomenės kareivas galima vadinti kariais). Ir trečia, galima tvirtinti, kad daugelis nužudytųjų tikrai nebuvo partizanai, dalis jų net nebuvo neginkluoti nuo tarnavimo RA besislapstę vyrai. Matyt, nemaža dalis nužudytųjų buvo tų sudegintų sodybų šeimininkai. Kiek buvo nužudyta ne partizanų? Tai galima apytiksliai sužinoti suskaičiavus čekistų nušautus ir paimtus gyvus vadinamuosius partizanus ir tą skaičių palyginus su paimtų ginklų kiekiu. Tikras partizanas su ginklu nesiskirdavo, ir be jo buvo galima užklupti tik vieną kitą. Prisiminkime, kad legendinis partizanas

J. Lukša-Daumantas-Skirmantas partizanų ginklus vadino „mūsų meilužėmis“, nes neretai partizanai ir miegodavo juos apsikabinę. Be to, kalbant apie paimtų ginklų kiekį reikia žinoti, kad pokario metais jų mėtėsi beveik visur ir juos priglausdavo ne tik paaugliai, bet ir suaugę vyrai. Darant kratas, ginklų buvo galima prisirinkti ne tik iš partizanavusiųjų. Taigi pirmame minėtame mjr. Černyševs pranešime rašoma, kad partizanų buvo nušauta ir paimta 204, o įvairių ginklų – 64. Galima teigti, kad daugiau kaip pusė tų žmonių tikrai nebuvo partizanai. Antrame Černyševs pranešime pateikta daug skaičių. Pasak jo, Merkinės valsčiuje devynių operacijų metu nukauta ir bunkečiuose sudeginta 62, o gyvų paimta 46 partizanai, tad iš viso 108 partizanai, o ginklų – tik 20. Liubo skaičiai kiti: nukauta 18, paimta 23, tad iš viso 41, o ginklų – tik trys. Matyt, suvokdami savo duomenų neįtikinamumą, čekistai savo viršininkams (kurie kartais užpykę sakydavo, kad kovos su mūsų partizanais esančios tik imituojamos) nurodė, kad susprogdino ir tris ginklų sandėlius, apie ką antrame Liubo pranešime taip pasakyta: „Trijuose degančiuose namuose pastebėti šaudmenų sprogimai.“ Pokario metais tokie šaudmenų sprogimai, ko gero, galėjo būti girdimi kas antroje ar trečioje deginamoje sodyboje, nes vaikai ir paaugliai sprogmenų prisirinkdavo ir be suaugusiųjų žinios. Tarkime, kad ten iš tikro buvo partizanų ginklų sandėliai, bet partizanai ginklus nešiodavosi, o sandėliuose gulėjo nenaudojami ginklai ir šovinių atsargos.

Tvirtinimą, kad Panemunės dzūkų kaimuose buvo iššaudyti taikūs gyventojai, paremia ir tai, kad, čekistų teigimu, jų kariuomenėje nebuvo nė vienas. Taip būna tik tada, kai niekas nesipriešina, o šaudoma į beginklius.

Siuto čekistai, susidūrę su jiems netikėtu Lietuvos gyventojų pasipriešinimu, okupantų valdžios nepripažinimu, tad dažnai ir išliedavo savo pyktį taikiems gyventojams.

Pačių žmonių atsiminimais, paskelbtais 1989 m., vien Klepočių kaime per 1944 m.

Kūčias ir Kalėdas buvo sudeginta 21 sodyba, sušaudyta ar gyvų sudeginta 12 šio kaimo gyventojų³⁵.

Pirmuoju III Baltarusijos fronto NKVD junginio buvimo Lietuvoje laikotarpiu, kai dar nebuvo pasibaigęs karas, tarp gaudytų ir šaudytų žmonių būta nemažai *vokiečių*. Pagauti diversantai pasakodavo apie diversantų mokyklas, suimti nuo fronto atsilikę, apsuptyje buvę kariai, – apie savo slapstymąsi ir t.t. Štai kokios įdomesnės čekistų užfiksuotos žinios apie vokiečius.

1944 m. rugpjūčio 22 d. 13-asis PP pranešė apie vokiečių žvalgybos mokyklą Jurbarko, 23 d. buvo pranešta apie diversantų mokyklą netoli Rygos, 10 mokytojų ir 21 mokinio pavardės (daugelis mokinių – rusai)³⁶. Tos pačios bylos 471-ame lape yra duomenų apie vokiečių žvalgybos mokyklą Suvalkuose.

13 d. 86-ojo PP kariai 12 km į pietvakarius nuo Merkinės iššaudė grupę vokiečių, tarp kurių buvo ir 267-osios pėstininkų divizijos vadas gen. ltn. Otas Drešneris³⁷.

Įdomūs vokiečių belaisvių pasakojimai. Daugelis jų rusų žvalgybininkams pasakojo, kad Vakarų Baltarusijos ir Lietuvos žmonės noriai padėjo vokiečiams, patekusiems į apsupimą. Unteroficierius Gicnau sakė: „Baltarusijos gyventojai su mumis elgėsi prastai, mažai duodavo duonos, nenoriai atsakydavo į klausimus ar visai neatsakydavo. Vakarų Baltarusijoje su mumis elgėsi geriau, Lietuvoje – visiškai gerai. Pavyzdžiui, mes prašome duonos ir pieno, o mums duoda duonos, pieno, lašinių, kiaušinių, sviesto. Vakarų Baltarusijos ir Lietuvos vietiniai žmonės mums noriai rodydavo nepavojingus maršrutus, kviesdavo į namus, į kelią duodavo maisto. Leitenantas Biurkė pasakojo, kad lietuviai visur aprūpindavo maistu, – jis savaitę slapstėsi su vengusiais tarnybos RA.“ Tokių ir panašių atvejų Lietuvoje daug. Taip J. Bartašiūnui rašė III Baltarusijos fronto „Smeršo“ valdybos viršininkas gen. ltn. Zeleninas³⁸.

Matyt, lietuviai su vokiečiais taip elgėsi dėl kelių priežasčių. Visų pirma žmonės yra

linkę užjausti vargstančiuosius ir į pavojų patekusiuosius. Pagaliau, nors lietuviai ir iš vokiečių visko patyrė, tačiau jie iš 1940–1941 m. patirties žinojo, kad rusai bus dar nuožmesni.

Žiaurumas buvo būdingas visiems pasienio pulkams ir būriams. 1944 m. gruodžio 14 d. prie Alytaus apskrities Vėžančių (Vėžionių?) kaimo 331-ojo PP 6-osios užkardos 9 karius, lydėjusius 9 suimtuosius, užpuolė, čekistų teigimu, 40 partizanų. Kai suimtieji, tų pačių čekistų teigimu, bandė bėgti, jie buvo iššaudyti³⁹.

Čekistų dokumentuose skaitant apie nušautus pabėgti bandžiusius suimtuosius dažnai kyla mintis, kad dalis jų tikrai buvo tyčia sušaudyti. Sužvėrėjusiems, įsiutusiems, nuovargio ir alkio iškankintiems, ideologiškai nuteiktiems, kad aplinkui vieni banditai, kuriuos reikia šaudyti, nes kitaip jie tave nušaus, čekistinės kariuomenės kareivoms, matyt, atrodė daug paprasčiau turėti lavoną – nei jo saugoti, nei jo maitinti. III Baltarusijos fronto grupuotės kariai iš penkių 1944 m. gruodžio 14–17 d. suimtų pavienių žmonių tris nušovė. Gruodžio 14 d. Alytaus apskrities Česukų kaime suimtą partizaną, neva bandžiusį pabėgti, nušovė 331-ojo PP 1-osios užkardos būrys, vadovaujamas vyr. seržanto Semionovo. Gruodžio 15 d. to paties pulko 12-osios užkardos žvalgų grupė, vadovaujama vyr. ltn. Syčo, Miroslave sulaukė buvusį Alytaus kalėjimo viršininką, kuris neva bandė bėgti ir buvo nušautas. To paties pulko 9-osios užkardos trys kariai Nemuno pakrantėje ties Staniavų kaimu nušovė valtimi plaukusį žmogų, kuris nesustojo ir kuris, čekistų teigimu, „buvo banditas“⁴⁰. Beje, toks beatodairiškas šaudymas buvo būdingas visiems NKVD daliniams, o ypač pasieniečiams. Antai vien 1945 m. rugpjūčio 25 d. Leningrado fronto grupuotės pasieniečiai kaip neva bandžiusius pabėgti nušovė net dešimt žmonių (apie tai plačiau – kitame straipsnyje).

Antrasis junginio veiklos laikotarpis (1945 m. birželio 15 d.–spalio mėn.). Antrajam III Baltarusijos fronto užnugario ap-

saugos NKVD kariuomenės veikimo Lietuvoje laikotarpiui būdinga keletas savitumų. Pirmia, iš į Rytprūsius nuvykusių penkių pulkų į Lietuvą buvo grąžinti tik trys: 13-asis, 86-asis, ir 132-asis. Žinoma, kad 217-asis PP 1945 m. birželio mėn. buvo išformuotas⁴¹, o 331-asis PP kurį laiką buvo Vokietijoje, paskui – iki 1951 m. rugsėjo – Kolomice (Ukraina), kur buvo performuotas į 16-ąją vidaus apsaugos būrį, galutinai išformuotą 1954 m.⁴² Antra, jau nebuvo vokiečių karių, jų diversantų ir pan., išskyrus vieną kitą įtariamą su jais bendradarbiavusį asmenį. Nedaug buvo likę ir rusų dezertyrų. Tad visos šios grupuotės jėga buvo nukreipta prieš mūsų partizanus ir jų rėmėjus. Trečia, keitėsi enkavedistų kovos priemonės. Pirmajame laikotarpyje daugiausia žmonių (50–70 proc.) būdavo sugaudoma išdėscius vadinamąsias užtvartas, o šiuo laikotarpiu jos beveik neminimos ir daugiausia suimama gavus duomenų iš agentų (karui pasibaigus rusų pergale, su enkavedistais noriau pradėjo bendradarbiauti vadinamieji „sicilikuojantys“, liumpenizuoti gyventojų sluoksniai, pagaliau įtraukti šiek

ties žmonių į savo tinklus čekistai sugebėjo ir išradingai griebdamiesi provokacijų bei šantažo).

Kaip jau minėta, Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkas plk. I. Rudyka savo pranešime I. Tkačenkai nurodė, kad birželio 14 d. į jo operatyvinį sektorių atvyko du pasienio pulkai (tik nenurodė, kurie iš trijų), kurie ten rado 220-ąją PP (rašoma, kad šis pulkas buvo nespėjęs išvykti iš Alytaus apskrities; matyt, dzūkų partizanai buvo okupantus ir jų pakalikus gerokai prispaudę, ir šie nedrįso likti be šio pulko priedangos) ir 4-osios ŠD 266-ąją ŠP, jau birželio 15 d. „pradėjusius kovos operacijas“. O prieš jiems atvykstant birželio 5–15 d. lietuvių partizanai buvo puolę 16 kartų, lenkų – 3. „Lietuvių gaujos daugeliu atvejų reikėsi smarkiai“, – rašė Rudyka. Per vieną iš puolimų partizanai nukovė keturis NKVD kareivius⁴³.

Vienoje iš bylų yra likę keli pranešimai I. Tkačenkai ir NKVD Pabaltijo apygardos viršininkui Golovkai, iš kurių atsiskleidžia šios grupuotės veikla rugpjūčio viduryje. Štai koks buvo antras pranešimas:

PRANEŠIMAS NR. 2

13-asis PP pagal planą šukavimą baigė 45 08 11 d. 19.00 ir sustojo įgulomis.

Kitos kariuomenės dalys ieško banditų įgulų dislokacijos rajonuose.

Operacijų rezultatai:

nukauta banditų – 5,
sulaikyta įtartino elemento – 22.

Paimta ginklų:

automatų – 1,
pistoletų – 1,
granatų – 1,
įvairių šovinių – 160.

Mūsų nuostoliai:

220-ojo PP nukautas 1 raudonarmietis ir sužeistas 1 seržantas.

Partizanų puolimų praėjusią parą Alytaus aps. neužfiksuota.

NKVD Rudnios valsčiaus skyriaus [turėtų būti „poskyrio“ – J. S.] duomenimis, į Kašėtų (9040), Lynežerio (49040) ir Kriokšlio kaimus atėjo 100 žmonių gauja.

Gaujos buvimo rajoną supa ir jos likvidavimas vykdomas 86-ojo PP 1-ojo, 2-ojo ŠB ir MG* jėgomis.

Pranešimą pasirašė III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės viršininkas gen. lttn. I. Liubas ir Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkas plk. Rudyka⁴⁴.

Rugpjūčio 13 d. pranešime rašoma, kad tų minėtų 100 partizanų nebuvo, praneši-

mas buvęs klaidingas, o pro Lynežerio kaimą buvo praėję tik 7 partizanai⁴⁵. Beje, taip dažnai atsitikdavo. Vietinių operatyvininkų čekistų baimės akys buvo plačios, be to, išpūsdami skaičius, jie jausdavosi esą reikšmingesni. Dezinformuodavo če-

* MG – manevrinė grupė, greitojo reagavimo padalinys.

kistus ir valstiečiai, kurių dauguma norėdavo, kad mūsų partizanų būtų daug ir stiprių.

Ketvirtame pranešime rašoma, kad „13-asis, 86-asis, 132-asis, 220-asis PP ir NKVD V[idaus] K[ariuomenės] 266-oji ir 105-oji OMG vykdė operacijas Alytaus ap-

skrityje ieškodami ir suimdami banditinį elementą“. 13-asis PP veikė Onuškio, 86-asis PP – Merkinės valsčiuje, 132-asis PP – Stakliškėse, Jiezne, Butrimonyse, 220-asis PP – Varėnos ir Daugų, 102-oji OMG – Merkinės valsčiuje, 105-oji OMG – Varanovo apylinkėse (Baltarusijoje). Per parą sulaikyta:

	ŠP					OMG		Iš viso
	13-asis	86-asis	132-asis	220-asis	266-asis	102-oji	105-oji	
Partizanų	1	–	–	2	6	1	3	13
Rėmėjų	3	–	–	2	–	–	5	10
Įtartinų asmenų	3	25	19	5	41	7	–	100
Iš viso	7	25	19	9	47	8	8	123

Be to, buvo nukauti du neginkluoti vokiečių kareiviai⁴⁶. Beje, jokioje kitoje apskrityje tokios kariuomenės koncentracijos nebuvo. Penki pasienio ir šaulių pulkai, dvi OMG siaubė vieną apskritį. Apie 5 tūkst. enkavėdistų niokojo dzūkų kaimus ir miškus. Ir vis dėlto ten per visą partizaninio karo laikotarpį buvo stipriausi ginkluotojo pasipriešinimo židiniai. Kad ir būdami tokioje apsuptyje, partizanai įstengė veikti ir parodyti, jog jie yra padėties viešpačiai. 1945 m. naktį iš rugpjūčio 4-osios į 5-ąją Onuškio valsčiuje, veikdami po 8–10, jie per naktį 17-oje šeimų įvykdė 29 mirties nuosprendžius ir 2 žmones nusivedė į mišką⁴⁷. Beje, net toks įžvalgus partizaninio karo tyrinėtojas kaip K. Girnius tokias vadinamąsias Baltramiejaus naktis laikė nereikalingu žiaurumu. Iš tikro taip elgtis ir per vieną naktį nemažoje teritorijoje įvykdyti išdavikams kelis ar keliolika mirties nuosprendžių partizanų vertė būtinybė. Čekistai labiau už savo kareivius saugojo jiems ar atviroms okupantų struktūroms dirbančius išdavikus, ir kuriam nors iš jų įvykdžius mirties nuosprendį, į tą vietą jie mesdavo didžiules jėgas, kurioms būdavo įsakoma žūt būt surasti partizanų. Įvykdžius mirties nuosprendį keliose vietose, čekistai sutrikdavo, nebežinodavo, į kurią pusę pulti. Partizanų teismai, paskelbę mirties nuosprendžius, kurį laiką jų nevykdėdavo, laukdavo patogaus momento.

Nepavyko rasti dokumentų, iš kurių būtų galima nustatyti, kur ši NKVD kariuomenė

„darbavosi“ liepos mėn. Tikėtina, kad ji siaubė Pietų Lietuvą. Kaip minėta, Dzūkiją ir Suvalkiją įvairi NKVD kariuomenė ypač aršiai buvo užgriuvusi ne vien dėl to, kad šiose Lietuvos srityse okupacijai buvo priešinamasi smarkiai ir organizuotai, bet ir dėl to, kad buvo siekiama partizanų atkirsti nuo pasienio, per kurįėjo ryšių kanalas į užsienį. Savo ruožtu dėl žiaurių NKVD kariuomenės išpuolių atkaklėjo to regiono žmonių pasipriešinimas.

Yra išlikęs žvalgybos skyriaus 1945 m. rugpjūčio 15 d. pranešimas Nr. 9-00708 Vilniaus operatyvinio sektoriaus vadovui plk. Rudykai (jis bent jau rugpjūčio 12–29 d. buvo Alytuje, nes jo apskrityje vyko pagrindinės šio sektoriaus kovos su partizanais; Vilniaus–Trakų apskrityje veikė lenkų Armijos krajos kariai tuo metu jau buvo arba pasitraukę į Lenkiją, arba gerokai apnaukinti), pasirašytas gen. I. Liubo ir jo pavaduotojo žvalgybos reikalams plk. Lizino. Iš jo matyti, kad 14 d. 86-asis PP veikė Merkinės, o 132-asis – Simno apylinkėse. Per parą ši grupuotė nukovė 5 partizanų, išfiltravo 26 žmones, iš jų 2 buvo sulaikyti užtvaromis, 11 – remiantis agentūriniais duomenimis, 13 – kitais žvalgybiniais duomenimis⁴⁸.

Iš ankstesnio rugpjūčio 13 d. pranešimo matyti, kad 105-oji OMG veikė Alytaus apskrityje, 132-asis PP siaubė Jiezno, 86-asis – Merkinės valsčius, o 13-asis PP – Trakų apskrities Onuškio valsčių. 15 d. pulkų ir batalionų žvalgybų skyriai per parą išfiltravo

24 žmones, iš jų 9 buvo suimti agentams įskundus, 10 – remiantis kitais žvalgybiniais duomenimis, 5 pateko į užtvaras. Nustatyta, kad 10 jų buvo partizanai, 10 – partizanų rėmėjai, 2 vengė tarnybos RA, 1 buvo paleistas ir 1 perduotas tolesniam tyrimui. Visi suimtieji buvo perduoti NKVD⁴⁹.

Iš 1945 m. liepos 10–16 d. nušautų, suimtų partizanų ir jų rėmėjų sąrašo matyti, kad 10 partizanų buvo identifikuoti (3 buvo kilę iš Merkinės, 2 – iš Jiezno, po vieną – iš Onušio, Stakliškių, Butrimonių, Daugų, Varėnos valsčių), o keturi – ne. Paėmė gyvus neva 46 partizanus ir 43 jų rėmėjus. Per tą laiką 15 žmonių jų veikimo zonoje legalizavosi⁵⁰.

Liepos 12–18 d. ši karinė grupuotė nuveikė tokius juodus darbus: 16 partizanų nukovė, išfiltravo 156 žmones (12 d. – 5 ir 26, 13 d. – 4 ir 47, 14 d. – 4 ir 8, 15 d. – 0 ir 24, 16 d. – 1 ir 30, 17 d. – 1 ir 8, 18 d. – 1 ir 13). Matyt, „darbo rezultatai“ tokie skirtingi (15 d. nenušautas nė vienas, suimta 24, o 13 d. – 4 žmonės nukauti, 47 suimti) dėl įvairių priežasčių: operacijų pradžios, tęsinio ir pabaigos, kėlimosi į kitą vietą, partizanų klaidų ir puolimų, agentūros veiksmingumo, kaip sugebėta iš suimtųjų išpešti žinias ir t.t.

Vėliausia III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės žvalgybinė suvestinė, rasta KGB byloje, – 1945 m. rugpjūčio 17 d. Nr. 243⁵¹, nors iš kitų dokumentų žinoma, kad ši ir kitos užfrontės NKVD grupuotės veikė dar ir spalio mėn.

Žvalgybinis-agentūrinis darbas. Jo apimtis atsiskleidžia iš ataskaitų ir įvairių suves-

tinių. Kaip sakyta, antruoju savo veiklos Lietuvoje laikotarpiu užnugario apsaugos NKVD kariuomenė, kovodama su partizaniniu judėjimu ir pogrindžiu, vis labiau rėmėsi iš agentų gautais duomenimis. „Kiti žvalgybiniai duomenys“ – tai daugiausia žinios, išpeštos tardant.

Taigi 1945 m. rugsėjo 1 d. ši NKVD kariuomenės grupuotė turėjo 82 agentus ir 60 informatorių. Rugpjūčio mėn. NKVD vietiniams organams buvo perdavusi 150 agentų ir 140 informatorių⁵². Tai padaryta todėl, kad daliniams ir padaliniams keičiant dislokacijos vietas iš tų teritorijų, kur gyveno užverbuotieji, reikėdavo pasitraukti. Rugpjūčio mėnesį remiantis agentūriniais duomenimis, t.y. šnipams įskundus, buvo sulaikyti 296 žmonės, kuriuos filtruojant nustatyta, kad 133 jų yra partizanai (?), 90 – rėmėjai, 10 – kontrrevoliucinių organizacijų agentai (?), 3 – išdavikai, 4 – policininkai ir baudėjai, 1 – vokiečių statytinis, 3 – dezertyrai, 41 – besislapstantieji nuo tarnavimo RA, 11 – antisovietiniai elementai. Liepos mėn. buvo sulaikyta 209 žmonės, iš kurių 201 buvo „nusikaltėlis“⁵³. Beje, šios formuotės ataskaitose (panašios buvo ir kitų formuočių) buvo šie skyriai: 1) operatyvinė padėtis; 2) agentūrinio informatorių tinklo būklė; 3) agentūrinio darbo rezultatai; 4) filtracijos ir kovos su banditizmu rezultatai.

Žvalgybinio-agentūrinio darbo apimtis geriausiai matyti iš toliau pateikiamų šios grupuotės žvalgybos skyriaus parengtų duomenų apie agentūrinį tinklą⁵⁴.

1945 m. spalio 1 d. duomenys apie agentūrinio informatorių tinklo padėtį

	Žvalgybos skyriaus pavadinimas			Iš viso
	13-ojo pulko ŽS*	86-ojo pulko ŽS	132-ojo pulko ŽS	
1	2	3	4	5
Buvo 1945 m. rugsėjo 1 d.	6	11	125	142
Pasipildė				
Užverbuota:				
Rezidentų	–	–	–	–
Agentų	22	44	48	114
Informatorių	45	32	41	118
Iš viso	67	76	89	232

* ŽS – žvalgybos skyrius.

1	2	3	4	5
Perimta iš NKVD, NKGB organų:				
Rezidentų	–	–	–	–
Agentų	7	1	2	10
Informatorių	10	8	2	20
Iš viso	17	9	4	30
<i>Iš viso pasipildė</i>	84	85	93	262
Sumažėjo				
Pašalinta dėl įvairių priežasčių:				
Rezidentų	–	–	–	–
Agentų	–	–	8	8
Informatorių	–	–	16	16
Iš viso	–	–	24	24
Perduota NKVD, NKGB organams:				
Rezidentų	–	–	–	–
Agentų	31	4	4	39
Informatorių	59	7	8	74
Iš viso	90	11	12	113
<i>Iš viso sumažėjo</i>	90	11	36	137
Yra 1945 m. spalio 1 d.				
Rezidentų	–	–	–	–
Agentų	–	45	114	159
Informatorių	–	40	68	108
Iš viso	–	85	182	267
Tinklo pasiskirstymas				
Pulkų vadai	–	–	–	–
Batalionų vadai	–	–	–	–
ŽS pulkų ir batalionų viršininkai	–	4/10*	4/18	8/28
Pulkų ŽS viršininkų pavad.	–	1/4	1/5	2/9
Pulkų ir batalionų ŽS viršin. vyr. padėjėjai	–	6/37	12/103	18/140
Pulkų ir batalionų ŽS viršin. jaun. padėjėjai	–	6/24	4/23	10/47
Užkardų viršininkai	–	4/10	9/28	13/38
Kitų tarnybų karininkai	–	–	1/5	1/5
Iš viso	–	21/85	31/182	52/267
Užplanuota ir sužlugdyta susitikimų				
Su rezidentais	–	–	–	–
Su agentais	95/2	152/7	333/9	580/18
Su informatoriais	123/7	131/16	204/6	458/29
Iš viso	218/9	283/23	537/15	1038/47

1945 m. spalio 6 d.

3 Baltarusijos fronto U[žnugario] A[psaugos] NKVD UV
Ž[valgybos] S[kyriaus] I poskyrio viršininkas pplk. [Sudov] (parašas)

Taigi, kaip matyti, spalio 1 d. pulkų ir batalionų žvalgybos skyriai turėjo 267 šnipus (142 buvo likę nuo rugpjūčio, prisidėjo 262 nauji, 137 buvo perduoti NKVD ir NKGB organams), tuo tarpu rugsėjo 1 d. – tik 142 (163, dar 274 nauji ir 295 perduotieji)⁵⁵. Taip gausiai verbuoti (rugpjūčio

mėn. – 235, rugsėjo mėn. – 262) šnipus galėjo tik labai intensyviai dirbantieji ir nevengiantieji jokių priemonių. Rugpjūčio mėn. NKVD ir NKGB organams buvo perduoti net 295 šnipai, o tai rodo, kad tą mėnesį daugelis užkardų kilnojosi iš vienos vietos į kitą. 13-asis PP spalio mėn. netu-

* Pirmas skaičius – čekistų, antras – agentų. 4/10 reiškia, kad 4 viršininkai dirbo su 10 agentų.

rėjo šnipų, o tai reiškė, kad jis buvo persikėlęs į naują vietą. Įdomu tai, kad NKVD–NKGB organams šis junginys perduodavo kur kas daugiau agentų (rugsėjo mėn. – 113) negu iš jų gaudavo (tą patį mėn. – 30). Tai galėtų reikšti, kad ši grupuotė dirbo intensyviau, vadinasi, ir brutaliau.

Lyginant rugpjūčio⁵⁶ (žr. p. 62) ir rugsėjo mėn. duomenis, apibūdinančius agentūrinio darbo ir filtracijos rezultatus, matyti, kad jie labai skiriasi. Rugpjūčio mėn. buvo išfiltruota 578 žmonės ir nukauta 74 partizanai, o rugsėjį – atitinkamai tik 313 ir 19⁵⁷, taigi suimta buvo beveik du kartus, o nukauta partizanų – beveik 4 kartus mažiau. Kodėl mūsų partizanai tuomet buvo ne taip aktyviai puolami ir ne taip energingai suiminėjami, galima tik spėlioti. Gal tai buvo susiję su užkardų kilnojimusi, gal jau buvo sužinota apie šios grupuotės išformavimą spalio mėn., gal dar kas nors veikė čekistinių kareivių elgesį. Įdomūs šių dokumentų duomenys, nurodantys, koku pagrindu žmonės buvo sulaikyti. Rugsėjo mėn. iš 318 sulaikytųjų remiantis agentų pranešimais sulaikyti 159 žmonės, arba 50 proc., turint kitų žvalgybinių duomenų (daugiausia išgautų tardant) – 126, arba 40 proc., užtvaromis – 33, arba 10 proc., o rugpjūčio mėn. iš 578 sulaikytųjų atitinkamai buvo 296, arba 51 proc., 209, arba 36 proc., 73, arba 13 proc. Vadinasi, jau apie 50 proc. sulaikytųjų buvo suimta įskundus agentams informatoriams, o užtvaromis, į kurias žmonės pakliūdavo atsitiktinai, – tik apie 10–13 proc. Tuo tarpu pirmajame buvimo Lietuvoje laikotarpyje užtvaromis būdavo sulaikoma iki 40–70 proc. visų suimtųjų. Tai rodo, kad čekistų darbe atsitiktinumų vis mažėjo.

Bendradarbiavimas su kitomis NKVD grupuotėmis. Su jomis buvo bendradarbiaujama dažnai, kai vadinamosioms operacijoms reikėdavo daug karių, nors visą laiką, net tuomet, kai pasienio pulkų ir būrių užkardos nuolat kilnodavosi iš vienos

vietos į kitą, atskiri daliniai buvo pasiskirstę teritorijas. Tai buvo daroma jau vien dėl to, kad savi daliniai nesusišaudytų, ypač per naktines operacijas. Ši pasiskirstymą partizanai greitai perprato ir stengdavosi, jei tik leisdavo aplinkybės, atsidurti tarp dviejų čekistinės kariuomenės dalinių ar padalinių. Operacijų metu tos ribos tarp dalinių persistumdavo, ir jei partizanai būdavo užklumpami netikėtai, jie visur galėdavo susidurti su siaučiančia kariuomene. Operacijų metu kuris nors vietovės plotas, dažniausiai miškas, būdavo apsupamas iš stačius vadinamąsias užtvaras, o vadinamosios valymo grandinės – karys prie kario (intervalai būdavo įvairūs priklausomai nuo to, kiek dalyvaudavo karių), kartais ir karių grupės, nesudarančios ištisos grandinės, pereidavo tą kratomą plotą kartą, kai kada ir keletą kartų jau kita kryptimi. Neretai po kelių dienų vėl valydavo, o miškas apsuptas būdavo ir keletą dienų, net savaitę. Kartais partizanai būdavo varomi – stumiami kaip medžiojami žvėrys iki tam tikros ribos (dažniausiai tai būdavo palaukė arba upės, ežero pakrantė), kur jų laukdavo vadinamosios užtvaros.

Kaip tik tokia varant iki Nemuno operacija buvo vykdyta 1945 m. rugpjūčio 6 d. didelėje dabartinės Prienų rajono teritorijos dalyje. Šioje operacijoje, kurios planą rugpjūčio 4 d. patvirtino Marijampolės operatyvinio sektoriaus vadas gen. mjr. M. Byčkovskis ir III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenės vadas gen. lttn. I. Liubas, dalyvavo 2350 NKVD karių ir apie 300 užtvaras sudariusio Prienuose stovėjusio RA 22-ojo pulko karių. 550 NKVD karių buvo iš jungtinio pasienio būrio, priklausiusio Lietuvos pasienio apygardai.

Geriau suprasti to laiko čekistinių kareivių mąstyseną ir tai, kaip atskiri kariuomenės junginiai bendradarbiavo, padės čia pateikiamas planas. Kadangi jis yra labai ilgas, toliau bus atpasakota tik jo dalis „Dalinių užduotys“. Taigi plane rašoma⁵⁸:

I. Padėtis

Pastaruoju metu Marijampolės apskrityje buvo banditų puolimų, kurių metu iš pasalų nušaudami pasieniečiai, sovietinis partinis aktyvas ir plėšiami vietos gyventojai.

Aktyviausios yra šios gaujos:

1. „Dragnis“, kuriai vadovauja Degutis Kazys, veikianti Būdos miške (4880). Gaujoje iki 50 žmonių. Ginkluota r[ankiniais] k[ulkosvaidžiais], automatais, šautuvais.

2. Gauja, vadovaujama Daukanto, veikia Prienų miškuose. Gauja susideda iš kelių grupių, vadinamų „Sakalai“, „Žalias Velnias“, „Viesulas“. Gaujoje – iki 50 žmonių. Ginkluota šautuvais ir automatais.

3. Gauja „Geležinis Vilkas“ veikia Šilavoto valsčiuje. Gauja susideda iš dviejų grupių, vienai vadovauja Dražys, kitai – Mikalauskas Stasys. Slapstosi miške (6676).

Operacijos užduotis:

Dviejų pasienio pulkų ir dviejų OMG jėgomis kartu su jungtiniu keturių komendantūrų PB ieškoti nurodytų gaujų ir likviduoti, todėl: Prienų DVRA pulkui apsupti Nemuno kairįjį krantą, Čiudiškes, Mačiūnus ir pradėti šukavimą iš PV į ŠR Būdos, Palių miškynus, Prienų miškus. J[ungtinis] PB tuo pačiu metu iš Š į P Liepų Būdos (6878), Tyliosios Būdos (6676) miškus. Be to, šukuojant sulaikomi vengiantieji tarnybos ir RA dezertyrai bei kitas nusikalstamas elementas.

III. Pajėgos ir priemonės

1.	86 PP	aktyvių durtuvų	iki 700 žmonių
2.	132 PP	"	700 žmonių
3.	102 OMG	"	200 "
4.	105 OMG	"	200 "
5.	JPB	"	550 "
Iš viso			2350 "

[Čia praleidžiamos atskirų dalinių užduotys – J. S.]

2. Operaciją pradėti 45 08 06 d. 6.00, operacijos pabaiga – išėjus prie Nemuno ir užtvarų linijos.

3. Operacijos pradžioje K[omandiniai] P[unktai] turi būti: 86 PP – Žiūronys, 132 OMG – Igliauka, 105 OMG – kelių sankryžoje (5472). Vėliau – KP vadų nuožiūra.

4. Savųjų atpažinimo ir sąveikos signalus palikti senus.

5. Kariuomenės valdybos KP – Marijampolė. Ryšys radiju. Pranešti operacijos pradžioje, dienos rezultatus – 22.00, skubiai – susidūrus su gauja.

6. Filtracijos punktus organizuoti prie dalinių. Visus sulaikytus po filtracijos pasiųsti į Marijampolės NKVD A[pskrities] S[kyrių]

Marijampolės oper. sektoriaus pavaduotojas kariuomenės reikalams plk. [Sedovnych] (parašas)

Trumpai apie tą šukavimą. Visi keturi III Baltarusijos fronto NKVD daliniai judėjo viena kryptimi – iš pietvakarių į šiaur-

ryčius, varydami link Prienų ir Nemuno. Mačiūnų–Nemuno (Prienai–Balbieriškis)–Mockų ruožą turėjo dengti Prienuose stovėjusio RA 22-ojo pulko vienas batalionas (apie 300 karių). Numatytos užtvaros ruožo ilgis – apie 30 km, taigi ta užtvarų grandinė negalėjo būti labai tanki. Todėl plane nurodomos vietos, kurias reikėjo ypač saugoti, kur buvo didžiausia tikimybė, kad pasirodys partizanai, t.y. Naravų, Naudžiūnų, Uosos, Ažuolijos, Mockų kaimai. Tuo tarpu šukuojantieji (tarkime, 86-ojo PP 700 karių užėmė ruožą tarp Mockų ir Vozniškio kaimų ir tokio ploto ruožuėjo iki Prienų) turėjo išsidėstyti grandine maždaug po 100 karių kilometre, t.y. karys šalia karioėjo kas 10 metrų. Nueiti per dieną šukuodami vietovę (nuo 6.00 val. iki 20.00 val., nes jau 22.00 val. reikėjo pranešti valdybai šukavimo rezultatus) turėjo po 15–25 km. Einant be kelio, tiesiai miškais ir laukais, tai nemenkas nuotolis.

Kitos šios kariuomenės įdomybės. Nors sovietinėje valstybėje represiniam aparatui buvo skiriamas prioritetas dėmesys, kai kuriais atvejais ir čekistinei kariuomenei nebuvo lengva, reikėdavo prasiveržti. 1945 m. rugpjūčio 30 d. I. Tkačenka rašo Vilniaus operatyvinio sektoriaus viršininkui Rudykai ir nurodo benzina skirti tik kroviniams mašinoms, vykstančioms į operacijas. Perdislokuoti kariuomenę reikia pėsčiomis, traukiniais ir arkliniu transportu. Benzina skirti tik operatyvinių sektorių ir kariuomenės viršininkų bei pulkų vadų lengvosios mašinoms⁵⁹. Pokario sunkumai bei sovietinė netvarka ir čekistus vertė paprakaituoti.

Įdomus yra I. Tkačenkos 1945 m. rugsėjo 21 d. I. Liubui ir Klaipėdos operatyvinio sektoriaus viršininkui Medvedevui rašytas raštas. Iš jo matyti, kad I. Liubo kariuomenė retsykais buvo permetama į įvairias Lietuvos vietas, kur susiburdavo didesni partizanų junginiai. Klaipėdos operatyviniame sektoriuje vieno veikiančio 4-osios ŠD pulko, matyt, neužteko partizanams suvaldyti. Beje, partizanai, įprastose jų buvimo vietose siaučiant dideliems NKVD daliniams (o vi-

1945 m. rugpjūčio mėn. agentūrinio darbo, filtracijos ir išankstinio tardymo rezultatų duomenys

	13-asis pulkas				86-asis pulkas				132-asis pulkas				Iš viso			
	Agentų duom.	Kitais žvalg. duom.	Užtv. romis	Iš viso	Agentų duom.	Kitais žvalg. duom.	Užtv. romis	Iš viso	Agentų duom.	Kitais žvalg. duom.	Užtv. romis	Iš viso	Agentų duom.	Kitais žvalg. duom.	Užtv. romis	Iš viso
Pulkų ir batal. žvalgybos skyriuose išfiltruotųjų skaičius	76	52	20	58	103	49	27	179	117	98	26	241	296	209	73	578
Iš jų demaskuota:																
Agentų ir diversantų	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kontržvalgybos agentų	-	-	-	-	7	4	-	11	3	1	-	4	10	5	-	15
Išdavikų	1	-	-	1	2	1	-	3	-	-	-	-	3	1	-	4
Policininkų ir baudėjų	-	1	-	1	3	-	1	4	1	-	-	1	4	1	1	6
Statylinių ir rėmėjų	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	1
Banditų	52	30	-	82	37	16	5	58	44	40	2	86	133	86	7	226
Banditų rėmėjų	20	28	4	52	14	23	7	44	56	27	6	89	90	78	17	185
Raud. armijos dezertyrų	-	2	1	3	1	-	4	5	2	5	-	7	3	7	5	15
Vengiančių tarnybos																
Raud. armijoje	3	-	2	5	35	1	4	40	3	-	-	3	41	1	6	48
Antisovietinio elemento	-	-	-	-	4	4	-	8	7	7	2	16	11	11	2	24
Iš viso demaskuota	76	62	7	145	103	49	24	176	117	80	10	207	296	191	41	528
Turi būti perduoti NKVD, NKGB organams ir formavimo punktams																
Paleista	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	3	3
Perduota NKVD teritoriniams organams	-	-	-	158	-	-	-	176	-	-	-	241	-	-	-	575
Perduota NKGB teritoriniams organams	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Iš viso	-	-	-	158	-	-	-	176	-	-	-	241	-	-	-	575

Pastaba: Be to, 102 ir 105 atskiros man. grupės sulaukė 22 banditus, 17 jų rėmėjų. Nukauta vykdant operatyvines kariuomenės priemonės 74 banditai.

1945 m. rugsėjo 7 d. 3-iojo Baltarusijos fronto Užnugario apsaugos NKVD žvalgybos skyriaus 2-ojo poskyrio viršininkas kapitonas [Poliščuk] (parašas)

sa Suvalkija ir Dzūkija, kaip jau minėta, dėl įvairių priežasčių čekistų buvo ypač „glo-

bojamos“), dažnai pasitraukdavo į gretimas vietas. Štai tas raštas⁶⁰:

Klaipėdos oper. sektoriaus viršininkui plk.
drg. Medvedevui. Tauragė
III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos
NKVD kariuomenės viršininkui gen. ltn. Liubui.
Marijampolė

Nustatyta, kad į vakarus nuo Jurbarko miškuose veikia Potiuso gauja, turinti 150–200 žmonių, kurios 70% susideda iš Šakių apskrities gyventojų, persikėlusių per Nemuną į Jurbarko miškus.

Asmeniškai atsakyti už nurodytos gaujos paieškas ir likvidavimą pavedame gen. ltn. drg. Liubui ir plk. drg. Skorodumovui.

Drg. Liubui pasiūsti į gaujos veikimo rajoną reikiamą kariuomenės ir žvalgų skaičių, kurie sudaro planą ir veikia kartu su Klaipėdos oper. sektoriaus jungtinio būrio kariuomene. Drg. Liubui uždengti patruliai kairįjį Nemuno krantą, atkertant banditams kelią persikelti į Šakių apskritį.

Paieškų ir operacijos rezultatus pranešti.

1945 m. rugsėjo 21 d. Nr. 54

Tkačenka

Su III Baltarusijos fronto kariuomene (ne vien su jos NKVD dalimis) yra susijęs toks įdomus 1945 m. rugsėjo 25 d. raštas, kurį šio fronto tiekėjai majorai Gavrilovas ir Kuznecovas nusiuntė LKP(b) CK sekretoriui V. Niunkai. Jame jie rašo, kad LSSR paruošų ministras Banys trukdo paruošoms. Jis neva trukdė gauti 1 tūkst. tonų bulvių. Banys, tų majorų teigimu, neva pasakęs: „Jūsų frontas marodieriauja, jūs apiplėšiate gyventojus, plečiate banditizmą“⁶¹. Be abejo, tas sovietinis veikėjas buvo savaip teisus: viena iš priežasčių, vertusių taikius gyventojus imtis ginklo, buvo noras apsiginti nuo barbariškų rusų kareivių, ypač NKVD kariuomenės, siautėjimo.

Kokią žalą Lietuvai padarė šio fronto NKVD baudėjai? Deja, kol kas į šį klausimą galima atsakyti tik apytiksliai, apskaičiuojant jų veiklos „rezultatų“ vidurkį ir dauginant iš Lietuvoje siautėtų dienų.

Iš įvairių anksčiau minėtų duomenų galima daryti išvadą, kad antrajame buvimo Lietuvoje laikotarpyje buvo suiminėjama mažiau – tik maždaug 20–25 žmonės per dieną, partizanų žūdavo po 2–3, gyvų kasdien paimdavo maždaug po 6–7 partizanus. Tokį „darbo apimtį“ sumažėjimą (suimtųjų sumažėjo 2–3 kartus), palyginti su pirmuoju šio jungtinio buvimo Lietuvoje laikotarpiu, galima paaiškinti keliomis priežastimis. Pirmą, pirmajame laikotarpyje vengusiųjų tar-

nauti RA ir dezertyrų buvo pilni Lietuvos miškai ir kaimai, nemažai buvo ir su vokiečiais susijusių žmonių, o pasibaigus karui tiek vienu, tiek antrą gerokai sumažėjo. Antra, partizanai pradėjo keisti savo kovos taktiką, vis dažniau pereidavo prie partizaninio karo taktikos, atsisakydavo pozicinio kariavimo, pradėjo veikti nedidelėmis grupelėmis, po susišaudymo greitai atsitraukdavo ir neleisdavo savęs apsupti. Trečia, nebebuvo ir svarbiausio čekistinės kariuomenės stimulo – baimės būti pasiūstam į frontą. Be to, per daug aktyviai veikiant buvo galima susilaukti kulkos jau karui pasibaigus ir tikintis demobilizacijos. Pagaliau, ketvirta, į Lietuvą iš penkių pulkų, buvusių pirmajame laikotarpyje, iš Rytprūsių grįžo tik trys, nors, matyt, patys nuožmiausi. Ir vis dėlto per antrąjį savo buvimo Lietuvoje laikotarpį (1945 m. birželio 15 d. – spalio mėn.) šis čekistinės kariuomenės junginys nužudė apie 250–300 partizanų, gyvų paėmė apie 600–700, suėmė apie 2 tūkst. žmonių.

Taigi siautėdama Lietuvoje III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos NKVD kariuomenė iš viso nušovė apie 1000–1200 partizanų (pirmajame laikotarpyje – 600–800, antrajame – 250–300), apie 2500–2700 jų suėmė (?). Taip pat perfiltravo, t.y. suėmė, apie 12 tūkst. žmonių, kurių dalis nebuvo mūsų pasipriešinimo dalyviai.

IŠVADOS

1. Čekistinė įvairaus lygio vadovybė daug ką darė, norėdama įvykdyti vyriausiojo čekisto – SSRS vidaus reikalų liaudies komisaro L. Berijos nurodymą kuo greičiau Lietuvoje (net „per dvi tris savaites“) sunaikinti ginkluotąjį pasipriešinimą okupantams. Buvo stengiamasi tiek fiziškai sunaikinti besipriešinančiuosius, tiek teroru, kariuomenės gausumu, nesiskaitymu su priemonėmis išgašdinti ir palaužti visą tautą.

2. To siekiant 1944–1945 m. Lietuvoje buvo naudojama visų tipų NKVD kariuomenė: pasienio būriai (4–6), šaulių pulkai (4–5), užnugario apsaugos NKVD kariuomenės pasienio pulkai (8–9), pagalbiniai specializuotieji šaulių pulkai (3–4). Dažnai buvo pasitelkiami ir kaimyninėse šalyse dislokuotų NKVD divizijų daliniai – 5-osios (Latvijoje), 63-iosios (Estijoje), 6-osios ir 10-osios (Baltarusijoje). Karo metu buvo pasitelkiami ir RA daliniai.

3. Svarbus vaidmuo toje 1944–1945 m. teroro bangoje teko frontų užnugario apsaugos NKVD daliniams – pasienio būrių

junginiams. Be frontų – I Pabaltijo ir III Baltarusijos, kurie dalyvavo užimant Lietuvą, – užnugario apsaugos NKVD dalinių, Lietuvoje po kelis mėnesius siautėjo ir Leningrado bei I Ukrainos frontų analogiški daliniai, nors šie frontai Lietuvoje nekariavo. Po to, kai kitų frontų NKVD kariuomenė 1945 m. balandžio–liepos mėn. buvo išformuota, birželio mėn. iš Rytprūsių buvo grąžinti III Baltarusijos ir I Pabaltijo frontų, o iš Latvijos perkelta Leningrado fronto užnugario apsaugos kariuomenė; jos Lietuvą siaubė dar apie 2,5–3 mėn.

4. Tarp užnugario apsaugos junginių tiek savo gausa (3–5 pulkai), tiek čekistine partitimi (visi trys į Lietuvą grąžinti pulkai turėjo garbės vardus, du dar buvo apdovanojami ir ordinais) išsiskyrė III Baltarusijos fronto užnugario apsaugos kariuomenė. Grupotė dažniausiai siautėjo Pietų Lietuvoje, kur partizaninis judėjimas buvo labiausiai organizuotas ir per kurią ėjo keliai į užsienį. Tai šios grupuotės kareivės Merkinės, Čekiškės, Vilkijos ir kituose valsčiuose surengė didžiąsias žudynes ir sodybų deginimą.

Nuorodos

¹ A. Anušauskas, *Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais*, Vilnius, 1996, p. 450–451.

² Visos Rusijos ypatingosios komisijos (VČK) – Jungtinės politinės valdybos (OGPU)–NKVD–MVD–Viešosios tvarkos apsaugos ministerijos (MOOP) vyriausiųjų valdybų, valdybų, štabų, junginių ir kitų dalinių 1918–1960 metų archyvinių fondų sąrašas (toliau – 1918–1960 metų archyvinių fondų sąrašas), Rusijos valstybinis karo archyvas (toliau – RVKA), 788 p.

³ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 18, b. 4, l. 52.

⁴ Ibid., l. 28–34.

⁵ RVKA, 1918–1960 metų archyvinių fondų sąrašas.

⁶ Ibid.

⁷ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1978, t. 4, p. 339.

⁸ RVKA, 1918–1960 metų archyvinių fondų sąrašas.

⁹ Ibid.

¹⁰ LYA, f. K-1, ap. 3, b. 799, l. 1A.

¹¹ Ibid., b. 801, l. 181.

¹² Ibid., ap. 18, b. 71, l. 111.

¹³ Ibid., ap. 3, b. 812, l. 67.

¹⁴ Ibid., b. 814, l. 2.

¹⁵ Ibid., b. 815, l. 128.

¹⁶ Ibid., ap. 18, b. 1, l. 44.

¹⁷ Ibid., b. 799, l. 1A.

¹⁸ Ibid., l. 90.

¹⁹ Ibid., l. 162.

²⁰ Ibid., b. 801, l. 310.

²¹ Ibid., l. 176.

²² Ibid., l. 55.

²³ Ibid., l. 238.

²⁴ Ibid., b. 799, l. 289–292.

²⁵ Ibid., l. 293–294.

²⁶ Ibid., b. 801, l. 92.

²⁷ Ibid., l. 118.

²⁸ A. Anušauskas, op. cit., p. 432.

²⁹ Ibid., p. 430.

³⁰ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 216.

- ³¹ LYA, f. K-1, ap. 3, b. 1010.
³² Ibid., l. 9–10.
³³ Ibid., b. 801, l. 165.
³⁴ Ibid., l. 166.
³⁵ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1996, Nr. 17, p. 13.
³⁶ LYA, f. K-1, ap. 3, b. 799, l. 127–132.
³⁷ Ibid., l. 87.
³⁸ Ibid., l. 209–219.
³⁹ Ibid., b. 801, l. 166.
⁴⁰ N. Gaškaitė, D. Kuodytė, A. Kašėta, B. Ulevičius, op. cit., p. 270.
⁴¹ RVKA, 1918–1960 metų archyvinių fondų sąrašas.
⁴² Ibid.
⁴³ LYA, f. K-1, ap. 18, b. 71, l. 111.
⁴⁴ Ibid., b. 71, l. 1.
⁴⁵ Ibid., l. 2.

- ⁴⁶ Ibid., l. 3.
⁴⁷ Ibid., l. 74.
⁴⁸ Ibid., ap. 18, b. 97, l. 8–10.
⁴⁹ Ibid., b. 97, l. 25.
⁵⁰ Ibid., l. 35–43.
⁵¹ Ibid., ap. 3, b. 814, l. 40.
⁵² Ibid., b. 815, l. 193.
⁵³ Ibid., l. 184.
⁵⁴ Ibid., l. 303.
⁵⁵ Ibid., l. 193.
⁵⁶ Ibid., l. 192.
⁵⁷ Ibid., l. 302.
⁵⁸ Ibid., b. 2134, l. 206.
⁵⁹ Ibid., ap. 18, b. 71, l. 49.
⁶⁰ Ibid., ap. 10, b. 1, l. 45.
⁶¹ Lietuvos visuomenės organizacijų archyvas, f. 1771, b. 7/107, l. 8.

Juozas Starkauskas

THE ACTIVITIES OF NKVD FORCES OF REAR DEFENCE FRONTS IN LITHUANIA (1944–1945)

Summary

During the years of the Word War II Soviet and Nazi occupants replaced one another (the first Russian army troops reached state borders of Lithuania in 1944 07 04, and Klaipėda was seized/taken in 1945 01 28). Lithuanians experienced great tortures inflicted both by front army actions and by the atrocities of various NKVD army formations following front army – such as infantry regiments and frontier regiments.

Many Lithuanians in the hope of support from the West resisted the occupants – many of them participated in active armed resistance forming numerous partisan detachments (in spring of 1945 the partisans of the detachments numbered from about 30 to 40 thousand men), others resisted passively – by evading forceful enlisting into the Red Army or avoiding to execute various directions of new occupants. To break down the resistance in Lithuania in 1945 there were concentrated elite NKVD forces numbering up to 20 thousand. The effectualness of the forces can be accounted not only for their quantity but their mobility too – using American „Stuttbekers“ they swiftly moved from one locality to another. These forces in 1944 shot 2436 and in 1945 – 9777 people at least 1/3 of whom were not partisans but peaceful civilians. The atrocities increased the resolution to fight and armed resistance in Lithuania lasted as long as 1953 when the last resistance movement headquarters commanding the movement were routed.

Among different NKVD army formations devastating Lithuania in 1945 the so called NKVD army front rear defence regiments played an exceptional role. Lithuania was occupied by two fronts – the Ist Baltic Front and the IIIrd Byelorussian Front. Besides NKVD rear defence units of these two fronts Lithuania experienced the atrocities of a similar type NKVD army of Leningrad and the Ist Ukrainian Fronts. It should be noted that two campaigns had been executed by this army in Lithuania – in 02.1944–02.1945 and in 06–10.1945 (in 02–06.1945 the army „was establishing“ Soviet Power in East Prussia) whereas NKVD forces of other fronts just after the War were demobilised and re-reformed.

Especially notorious was the group of NKVD forces of the 3rd Byelorussian front (commander General Lieutenant Liubij) which during its first Lithuanian campaign consisted of 5 and during the second campaign of 3 regiments (1–1,5 thousand soldiers made a regiment). All the regiments of the Front that had been sent again to Lithuania in June 1945 had been awarded with Honoured titles or orders and operated extremely brutally. As a rule the farmsteads suspected of supporting partisans were burnt down. This resulted in hundreds of farmstead being burnt down in rural districts of Lithuania. Rural districts of Panemunės dzuku and Čekiskės in the district of Kaunas had suffered most. Here entire village were burnt down and their inhabitants were killed.